

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет економічних наук

Кафедра фінансів

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: **«ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ
ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В ПРОЦЕСІ ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ»**

Спеціальності:

072 Фінанси, банківська справа та страхування

Салата Софія Геннадіївна

Керівник: Буй Т.Г.

кандидат економічних наук, доцент

Рецензент: Версаль Н.І.

доктор економічних наук, доцент

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК: Донкоглова Н.А.

«_____» _____ 2023 р.

Київ 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ ТА БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ	
1.1. Бюджетний устрій і бюджетна система держави	6
1.2. Сутність бюджетної політики та чинники, що її визначають	10
1.3. Роль бюджетної політики в забезпеченні економічного розвитку	15
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ І ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЗА ДОВОЄННИХ ТА СУЧАСНИХ УМОВ	
2.1. Оцінка сучасного стану та проблематика бюджетної системи України...	19
2.2. Шляхи реалізації бюджетної політики у довоєнний період та під час війни	30
2.3. Зарубіжний досвід впровадження результативної бюджетної політики ..	44
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТА НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ В ПРОЦЕСІ ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ	
3.1. Заходи вдосконалення бюджетної системи України	52
3.2. Вплив бюджетної політики на економічне відновлення України	58
3.3. Стратегічні напрями бюджетної політики у воєнний та післявоєнний період	66
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	76

ВСТУП

Актуальність теми. Впровадження ефективної бюджетної політики сприяє утворенню дієвої бюджетної системи. Бюджетна система вже давно стала об'єктом пильної уваги у кожній країні, бо її стан може охарактеризувати діяльність всієї національної економіки. Саме тому важливим завданням для українського уряду вважається знаходження способів підвищення результативності бюджетної політики та проведення реформ для поліпшення бюджетної системи зараз та після завершення війни. Тема дослідження є актуальною, адже важливо розпочати створювати стратегію відбудови бюджетного сектора вже сьогодні – це може стати каталізатором для відновлення всієї економіки України. Дослідженням сутності, принципів та методів реалізації бюджетної політики займалися О. Д. Василик, В. Г. Дем'янишин, М. М. Єрмошенко, Л. В. Лисяк, І. О. Луніна, С. В. Мочерний, Ц. Г. Огонь, В. М. Опарін, І. Я. Чугунов, С. І. Юрій, Ф. О. Ярошенко та інші.

Метою дослідження є визначення пріоритетних напрямів та заходів бюджетної політики України у воєнний та післявоєнний час на основі ретроспективного аналізу та вивчення досвіду воєнних криз у зарубіжних країнах.

Для досягнення вищезазначеної мети було сформовано наступні **завдання:**

- Проаналізувати сутність і структуру бюджетної системи України та роль бюджетної політики і чинників, які її визначають;
- Оцінити сучасний стан та проблематику бюджетної системи України;
- Визначити напрями реалізації бюджетної політики до та під час війни в Україні та в інших державах, що мали досвід значних втрат у війнах;
- Дослідити вплив бюджетної політики на економіку держави;
- Запропонувати рішення та стратегічні напрями вдосконалення бюджетної політики, з огляду на сучасний стан бюджетної системи.

Об'єктом дослідження є бюджетна політика та бюджетна система України і зарубіжних країн.

Предметом дослідження є вплив бюджетної політики на економічне зростання держави, а також напрями її реалізації у довоєнний та воєнний періоди.

Методами дослідження є аналіз наукових джерел та теоретичної бази, узагальнення, структуризація, застосування логіко-аналітичних та економіко-математичних методів, зокрема регресійного аналізу.

Інформаційну базу дослідження становлять закони України, положення Бюджетного кодексу України, постанови та статистичні матеріали Національного банку України та Міністерства фінансів України, наукові статті та підручники вітчизняних та зарубіжних вчених з питань взаємодії бюджетної політики, бюджетної системи з економікою держави, інтернет-джерела.

Практичне значення одержаних результатів визначається у можливому їхньому застосуванні у стратегії відбудови України після війни, а також у слугуванні основи для подальших досліджень у питанні взаємодії бюджетної системи, бюджетної політики та економічного відновлення.

Наукова новизна дослідження полягає в уточненні відомих практичних положень, удосконаленні існуючих принципів та викладенні нових елементів у проведенні бюджетної політики.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

У першому розділі визначаються теоретичні засади бюджетної системи та бюджетної політики, їхня роль у забезпеченні сталого розвитку.

У другому розділі досліджуються особливості проведення бюджетної політики в Україні, висвітлюються шляхи реалізації бюджетної політики до та під час війни в Україні, а також після воєнних криз у таких країнах як: Польща, Ізраїль, Грузія, Західна Німеччина та Японія.

У третьому, останньому, розділі досліджується вплив бюджетної політики на економічний стан держави, надаються рекомендації для вдосконалення бюджетної політики, а отже, і бюджетної системи у воєнний та післявоєнний час.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ ТА БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Бюджетний устрій і бюджетна система держави

Основним завданням бюджетної системи є раціональний розподіл фінансових ресурсів на різні сфери суспільного життя, що безпосередньо впливає на економічний розвиток країни та добробут її громадян. Бюджетна система відображає важливі економічні, соціальні та політичні проблеми життя суспільства. Якщо бюджетна система не функціонує ефективно, то і соціально-економічна політика держави також не може бути ефективною. Отже, побудова бюджетної системи є запорукою сталого розвитку економіки країни. Це зумовлено тим, що бюджетна система забезпечує перерозподіл значних фінансових ресурсів, що відіграє важливу роль у забезпеченні економічного розвитку країни та забезпеченні благополуччя громадян.

Бюджетна система відображає складові бюджету, тобто це сукупність усіх бюджетів, які формуються в країні згідно з її бюджетним устроєм. [4]

Деякі науковці розглядають бюджетну систему, передусім, як складову фінансової системи, засновану на економічних відносинах, які врегульовані правовими нормами, сукупність видів бюджетів, які існують на території держави. [5]

Зокрема, В.П. Кудряшов дає таке визначення: «...Бюджетна система – це сукупність бюджетів, утворених на основі адміністративно-територіального устрою держави та взаємовідносин між ними, які вибудовуються з огляду на оптимальний розподіл і фінансове забезпечення повноважень органів державної і місцевої влад між бюджетами усіх рівнів, спрямованих на соціально-економічний розвиток суспільства...». [6]

Загальносвітовий досвід у міжбюджетних відносинах допоміг сформувати основні види бюджетних систем, що характерні для різних типів державного

устрою: унітарного та федеративного. Опис структури бюджетної системи згідно з типом державного устрою зображений на Рисунку 1.1.

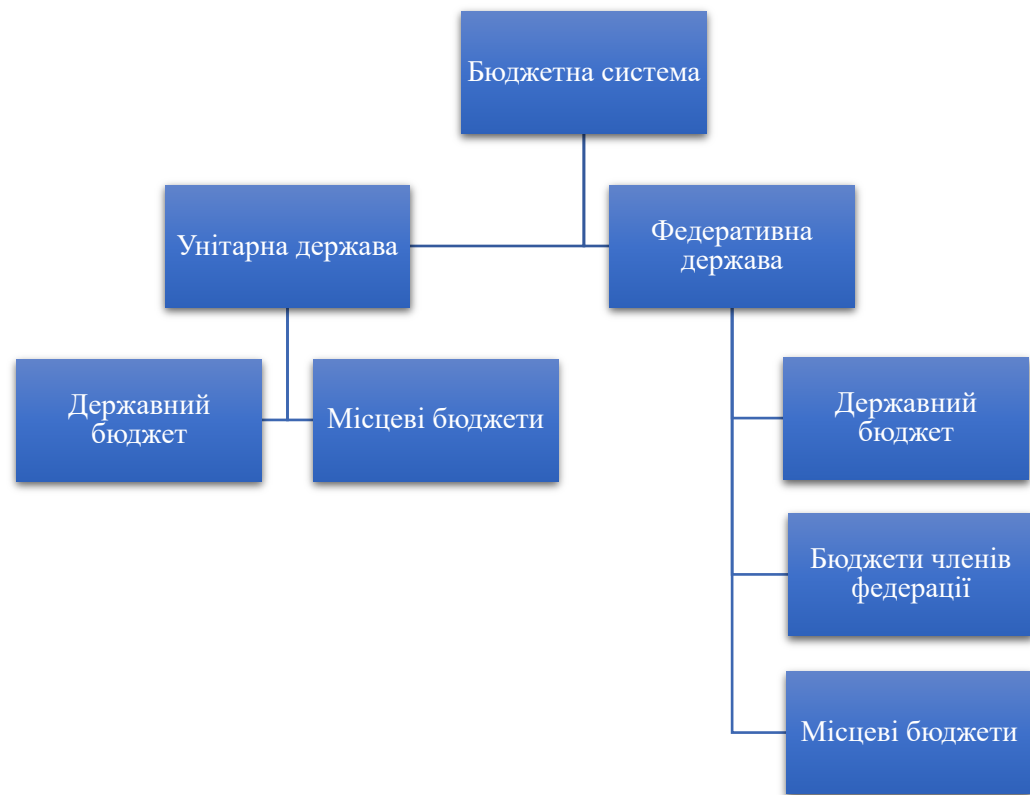

Рис. 1.1 – Структура бюджетної системи для різних типів державного устрою

Джерело: складено автором на основі [7]

Так, бюджетна система, характерна для унітарних держав, розподілена на дві ланки: державний бюджет і багаточисельні місцеві бюджети. У той час розподіл для федеративних держав має три ланки: державний бюджет (федеральний бюджет або бюджет центрального уряду), бюджети членів федерації (наприклад, штати у Сполучених Штатах Америки, землі – у Федеративній Республіці Німеччини, кантони – у Швейцарії) та місцевих бюджетів. [7]

У сучасних ринкових відносинах бюджетна система є важливим економічним координатором, який допомагає краще відобразити та зрозуміти економіку, суспільство та зовнішню політику країни. Якісна структура бюджетної системи є важливим елементом, адже через неї формується

централізований фонд грошових ресурсів, призначених для забезпечення потреб населення.

Бюджетна система країни ґрунтується на декількох ключових елементах, включаючи визначення типів бюджетів, встановлення принципів створення бюджетної системи, розподіл доходів та витрат між різними елементами бюджетної системи та управління відносинами між бюджетами.

Основними аспектами бюджетного механізму є:

- класифікація бюджетів;
- формулювання принципів розробки бюджетної системи;
- розподіл доходів та витрат між елементами бюджетної системи;
- організація взаємовідносин між бюджетами.

Розподіл за типами бюджету залежить від політичної системи та адміністративного розподілу кожної країни. Існує два основних типи бюджетів: державні та місцеві. Як вже було зазначено на Рис. 1.1, у країнах із федеративним устроєм існує два типи держбюджетів (Державний бюджет та Державний бюджет для федеральних членів), а в унітарних країнах присутній лише один.

Принципи створення бюджетної системи є основою бюджетного устрою, оскільки вони визначають бюджетну систему кожної країни. Бюджетні системи базуються на принципі комбінації централізованих та децентралізованих елементів, що дозволяє враховувати як державні, так і місцеві потреби. Відносини між різними складовими бюджетної системи можуть бути регульовані за двома альтернативними принципами:

- унітарності всіх бюджетів;
- самостійності кожного бюджету.

Принцип єдності окреслює те, що бюджет складається з консолідованих частин. Цей принцип забезпечується створенням єдиної бази надходжень для всіх бюджетів, єдиної системи видатків та централізованою підготовкою та виконанням бюджету.

Принцип автономності визначає, що кожен бюджет у межах бюджетної системи є незалежним та готується, ухвалюється та виконується окремо

відповідними органами влади. Цей принцип забезпечується чітким юридичним розподілом доходів і видатків між бюджетами та забезпеченням достатньо міцної і стабільної дохідної бази для кожного бюджету.

Як відомо, бюджетна система, яка базується на автономії кожного бюджету, набагато результативніша, ніж система, заснована на принципі централізації.

Зазвичай застосовуються два методи для розподілу надходжень та витрат між бюджетами. Перший метод полягає в розподілі за географічним принципом, який базується на місці розташування об'єкта фінансування, тоді як другий метод вимагає розподілу за принципом відомчої підв'язки, де фінансування проводиться з бюджету того рівня управління, до якого належить орган, підпорядкований об'єкту фінансування. Розподіл доходів може ґрунтуватися на двох методах: перший передбачає розподілення доходів на кожен бюджет в повному розмірі або в фіксованих відсотках, з урахуванням самостійності кожного бюджету, а другий зосереджений на розробці системи бюджетного управління, яка включає виділення фінансових ресурсів до бюджетів нижчого рівня відповідно до їх потреб. У цьому контексті, всі доходи діляться на закріплені та регулюючі.

Відносини між бюджетами вимагають визначення чіткого напрямку, типу та формату. Залежно від спрямування, взаємодію між бюджетами можна класифікувати як вертикальну, що відбувається між бюджетами на різних рівнях, та горизонтальну, що відноситься до взаємодії між бюджетами на одному рівні.

Можна виділити наступні типи взаємовідносин:

- врегульовані законом та керівними документами;
- договірні – погоджені відповідними органами або керівництвом.

Форми взаємовідносин:

- взаємні розрахунки;
- бюджетне субсидіювання;
- бюджетні позички;
- вилучення коштів. [7]

Під взаємними розрахунками пояснюється передача грошей від одного бюджету до іншого через перерозподіл доходів або видатків після затвердження бюджету. Субсидіювання трактується як переказ грошей від бюджетів верхнього рівня до бюджетів нижчого рівня. Це може включати субсидії, дотації та субвенції. Бюджетні позики базуються на запозиченні коштів через тимчасовий касовий розрив, тобто розривів у часі фінансування видатків і надходження доходів. Ці позики можуть бути надані бюджетом верхнього рівня або банківськими установами. Вилучення коштів вважається передачею грошей від бюджетів нижчого рівня до бюджетів верхнього рівня. [7]

1.2. Сутність бюджетної політики та чинники, що її визначають

На даний момент в економічній літературі немає чіткого розуміння та однозначного поняття бюджетної політики, оскільки вчені визначають це поняття по-різному.

Автори підручника «Бюджетна система» (І.Л. Шевчук, В.О. Черепанова, Т.О. Ставерська) пояснюють бюджетну політику як сукупність заходів країни щодо організації та використання бюджетних ресурсів для забезпечення соціально-економічного та соціального розвитку. Він відображає напрямок формування форми і методу оптимального обсягу бюджетних фінансових ресурсів, а також найбільш ефективного їх розподілу та найбільш економного використання. [7]

Вітчизняні вчені О. Д. Василик та К. В. Павлюк трактують бюджетну політику як сукупність державних заходів щодо організації формування та використання бюджетних коштів для забезпечення економічного і соціального розвитку відповідних територій. Вона знаходить своє відображення у способах мобілізації бюджетних ресурсів та їх застосуванні для різноманітних потреб території, соціально-економічного розвитку регіону, бюджетного законодавства, практичних дій різних державних установ. [8]

Цій думці протиставлено погляди Ю. В. Пасічника, який вважає, що: «бюджетна політика формується людьми й функціонує в реальних економічних

процесах, тому є підстави стверджувати, що вона має об'єктивний і суб'єктивний зріз. Об'єктивний зріз – це реальні економічні процеси, що розвиваються за рахунок виробничих чинників та виникають у результаті суспільного виробництва. Суб'єктивний зріз – відносини, які функціонують у надбудові, пов'язані з людською діяльністю й проявляються у юридичних актах, прийнятті та виконанні бюджету, перерозподілі бюджетних ресурсів». [9]

Більш ґрунтовне пояснення сутності бюджетної політики, на нашу думку, дає Л. В. Лисяк. Він зазначив, що бюджетна політика є основним важелем визначення основних напрямів впливу національних і регіональних (місцевих) органів влади на реалізацію збалансованого суспільного розвитку, що відображає соціально-економічні взаємовідносини між людьми в процесі розподілу та перерозподілу ВВП, у сталому розвитку. На основі суспільних благ і послуг здійснюється виробництво, розподіл, споживання та регулювання соціально-економічних процесів для задоволення потреб і вирішення різноманітних проблем суспільства. [10]

Для забезпечення ефективної реалізації бюджетної політики необхідно визначити її основні цілі, які є ключовими для забезпечення економічного зростання держави. Цілі бюджетної політики наведені на Рисунку 1.2. Завдяки бюджетній політиці досягається збалансований Державний бюджет, а також досягається оптимальний розподіл ВВП між різними секторами економіки, регіонами та соціальними групами населення, що сприяє позитивному економічному розвитку країни.

Реалізація комплексу цілей та завдань бюджетної політики спрямована на досягнення підвищення рівня добробуту населення, забезпечення дотримання всіх соціальних стандартів, а також забезпечення населення доступом до суспільних благ, таких як медична допомога, освіта та житло. Цілі бюджетної політики мають на меті підвищити якість життя населення та позитивно вплинути на соціально-економічний розвиток країни.

Рис. 1.2 – Цілі бюджетної політики

Джерело: складено автором на основі [7]

Тому важливо враховувати фактори, що впливають на формування бюджетної політики, що зображені на Рисунку 1.3.

До зовнішніх чинників відносять економічні взаємовідносини з іншими державами щодо постачання матеріалів, сировини, енергоносіїв, а також обмін інноваціями, рівнем інтеграційних процесів із світовим співтовариством, а до внутрішніх – структура та ступінь розвитку економіки, соціальний склад та інтелектуальний рівень населення, величина його добробуту та стабільність грошової одиниці.

Чинником організації принципів бюджетної політики вважається її функції. Науковці відзначають наступні функції: регуляторна, розподільча, стабілізуюча. [12]

Зовнішні чинники

- економічні взаємовідносини з іншими державами щодо постачання сировини, матеріалів, енергоносіїв;
- обмін технологіями, рівнем інтеграційних процесів із світовим співтовариством

Внутрішні чинники

- структура та рівень розвитку економіки;
- соціальний склад та інтелектуальний рівень населення, рівень його добробуту;
- стабільність грошової одиниці

Рис. 1.3 – Чинники формування бюджетної політики України

Джерело: узагальнено автором на основі робіт [11, 12, 13]

Загальний комплекс принципів бюджетної політики може бути поділений на два види: загальні та специфічні принципи. Загальні принципи діяльності бюджетної політики характеризують усі функції та особливості бюджетної політики і враховують прозорість, ефективність та науково обґрунтовану підтримку. Принцип ефективності здійснюється через застосування інструментів бюджетної політики для досягнення позитивних результатів. Принцип прозорості передбачає необхідність повного розкриття мети, механізму та результату використання інструменту бюджетної політики. А принцип науково обґрунтованої підтримки акцентує на необхідності об'єктивного вибору інструментів бюджетної політики та ілюстрування їхнього впливу на соціально-економічне зростання.

Специфічні принципи функціонування бюджетної політики формують цілісний набір характеристик реалізації бюджетної політики, в залежності від умов її виконання. Незважаючи на те, що специфічні принципи пов'язані з усіма функціями, присутні більш тісні координаційні зв'язки між ними. Так, регулятивна функція керування бюджетною політикою ґрунтується на принципах ціле покладання та лімітування. Принцип ціле покладання включає

окреслення мети та завдань бюджетної політики, що мають бути спрямовані на стимулювання соціально-економічного розвитку. Принцип лімітування вважається доповнюючим до принципу ціле покладання, оскільки він обмежує кількість цілей та завдань бюджетної політики в умовах її жорсткого впровадження. Якщо умови здійснення бюджетної політики обмежені, то мета бюджетної політики має бути конкретизована, а завдання – більш чіткими та короткостроковими.

Розподільча функція не є дієвою без дотримання координованих між собою принципів системності та секторальності. Принцип системності трактується тим, що бюджетна політика окреслює функціонування всіх ланок бюджетної системи та охоплює всі взаємодії бюджетного механізму. Проте деякі інструменти та групи інструментів мають спрямований вплив на деякі сектори економіки і дифузний вплив на економіку в цілому (принцип секторальності). Реалізація принципу секторальності найбільш доцільна у період вагомих деструктивних тенденцій, прикладом чого є координована державна підтримка фінансового сектору країнами ЄС під час кризи 2008-2010 рр. [14]

Для кращого розуміння реалізації бюджетної політики варто згадати про різні інструменти. Таким чином, І. Лук'яненко та М. Сидорович пропонують до основних інструментів бюджетної політики віднести доходи бюджету, видатки бюджету та державні позики, а до інструментів податкової – види оподаткування, ставки оподаткування та податкові преференції. [15]

Колектив авторів книги «Державна фінансова політика та прогнозування доходів бюджету України» зазначає, що головними інструментами бюджетно-податкової політики є обсяги та структура державних видатків та система оподаткування. [16]

Враховуючи точку зору науковців, вважаємо за доцільне поділити інструменти бюджетної системи на адміністративні-правові та економічні. Розподіл зображений на Рисунку 1.4.

Аналізуючи вплив різних інструментів на регуляцію, слід відзначити, що податки є одним з найважливіших. Цей засіб дозволяє збирати кошти до

Рис. 1.4 – Інструменти бюджетної політики України

Джерело: узагальнено автором на основі [17]

бюджету і виступає механізмом для їх подальшого розподілу, а також впливає на економічні процеси, наприклад, заохочує або стримує підприємницьку активність, загальний попит.

Отже, ефективна бюджетна політика є вагомим інструментом впливу для скорочення розмірів державного боргу та індикаторів структурного дефіциту бюджету, для створення збалансованого розподілу видатків бюджету та посилення ефективності бюджетного прогнозування.

1.3. Роль бюджетної політики в забезпеченні економічного розвитку

Підходи до визначення впливу бюджетної політики на економічне зростання, особливо її бюджетної, податкової та боргової складових, були досліджені низкою дослідників, включно з Донг-Х'юном Кімом, І-ЧенВу та Шу-Чін Лінком, які стверджують, що ефективне державне регулювання у сфері бюджетної політики слугуватиме збільшенню рівня продуктивності та прискоренню економічного зростання, тоді як державне регулювання не

допомагає економічному зростанню, якщо воно більше за певний граничний рівень державного капіталу. [18] Як вважає Дж. Кейнс, на сукупний попит і обсяг виробництва в складних економічних умовах має вагомий вплив саме бюджетна політика, а спрямованість на комплексну інновацію економіки покращує інвестиційний потенціал країни. Однак ключовим завданням є чітке обґрунтування ролі державних органів у забезпеченні ефективності цих підходів. [19] І. Ю. Чугунов та М. Д. Пасічний вказують, що характер і рівень впливу податково-фіскальних інструментів на розвиток економіки залежить не тільки від обсягу перерозподілу ВВП через державні фінанси, а й від моделі бюджетної архітектури країни. [20]

Бюджетна політика – динамічний інституційний процес, який полягає в реалізації сукупності відповідних форм взаємозалежності та взаємодії економічних, правових, політичних, інституційних складових бюджетного простору та інституційного середовища суспільства у формуванні бюджету та використанні бюджетних коштів для досягнення стратегічних цілей і основних завдань. [21]

У той самий час бюджетна політика визначає можливості, які надає бюджетне регулювання для кількісного та якісного впливу на економічний клімат. Кількісний вплив залежить від обсягу та пропорцій наявних та перерозподілених бюджетних коштів, а також від обсягу та структури бюджетних видатків, які можуть вплинути на розширення виробництва. Якісний вплив пояснюється можливістю впливу на вид та структуру доходів та витрат бюджету, які стимулюють економічне зростання, диверсифікацію та покращення інфраструктури життєзабезпечення. Ефективне бюджетне регулювання дозволяє прискорити або уповільнити соціально-економічні процеси та досягти стратегічних цілей і завдань.

Існують два аспекти створення бюджетної політики, що характеризують систему фінансового регулювання: перш за все, держава використовує бюджетну політику для управління економікою та впливу на процес суспільного виробництва, а по-друге, елементи бюджетної політики є предметами

управління. Для обґрунтування стратегічних завдань розвитку країни, важливим етапом є оцінка впливу бюджетної політики на економічне зростання. Низька ефективність бюджетного управління перешкоджає забезпеченню дієвості та ефективності бюджетної політики як складової соціально-економічного розвитку країни. Сучасні економічні процеси вимагають застосування ефективних інструментів бюджетної політики, що стосуються доходів та видатків бюджету, бюджетного дефіциту та державного боргу, а також міжбюджетних відносин. Для прийняття обґрунтованих рішень щодо формування бюджетної політики необхідно спрогнозувати показники бюджету, що базуються на макроекономічних прогнозах соціально-економічного розвитку країни та інструментах податкової політики.

Бюджетна політика відіграє важливу роль у сприянні розвитку економічних процесів, забезпечуючи направлення державних фінансових ресурсів на модернізацію та інноваційне оновлення економіки. Циклічність економічних процесів вимагає узгодженості та адаптування довгострокових регуляторних заходів бюджетної політики до змін, що відбуваються у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Також важливим елементом є оцінка впливу бюджетної політики на макроекономічну стабільність та збільшення економічного зростання. При цьому бюджетна політика має бути зорієнтована на досягнення стратегічних цілей соціально-економічних перетворень, які сприятимуть створенню сприятливих умов для взаємодії держави та громадянського суспільства та підвищенню рівня благополуччя населення. Для успішного переходу до інноваційної моделі економічного розвитку та розширення інтеграції необхідно реалізувати обґрунтовану бюджетну політику, яка враховуватиме динаміку та циклічність економічних процесів.

Бюджетна політика держави також направлена на поліпшення бюджетної системи та її організацій, формування продуктивної системи контролю за державними фінансами з метою стимулювання економічного прогресу та розвитку інвестиційної привабливості. Неефективна бюджетна політика може призвести до негативного впливу на економіку, погіршення фінансових

показників діяльності громадян та компаній, а також макроекономічних індикаторів. Дана політика має бути спрямована на виконання соціальних обов'язків та стимулювання економічного прогресу на основі національних інтересів та цінностей.

Таким чином, ефективна бюджетна політика є ключовим фактором у забезпеченні макроекономічної стабільності та прискоренні економічного зростання. Основою обґрунтованої бюджетної політики є бюджетне прогнозування, яке дає змогу розкрити перспективи формування та використання фінансових ресурсів бюджетів різних рівнів. Реалізація стратегії розвитку національної економіки залежить від урахування циклічності економічного процесу при формуванні бюджетної політики.

Важливим завданням є збалансування державного боргу та дефіциту бюджету, забезпечення ефективного управління державним боргом та визначення стратегічних пріоритетів для структури боргового портфеля. Для підвищення ефективності бюджетної політики національної економіки необхідно проводити дослідження цих питань за допомогою раціонального підходу.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ І ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЗА ДОВОЄННИХ ТА СУЧАСНИХ УМОВ

2.1. Оцінка сучасного стану та проблематика бюджетної системи України

Суть бюджетної системи, а також бюджетного устрою України, визначається Законом «Про бюджетну систему України». Цей закон було ухвалено в 1991 р., після оголошення державного суверенітету та незалежності, яке встановило правові основи структури та роботи бюджетної системи. Наразі принципи бюджетної системи України визначаються Конституцією України 1996 р. та Бюджетним кодексом України, що був прийнятий у червні 2001 р.

У перші роки незалежності України розпочався стрімкий процес розбудови держави та її бюджетної системи, що вимагало вдосконалення бюджетного законодавства. Так, важливим кроком у 1995 р. стало прийняття нової версії Закону «Про бюджетну систему України», який пояснює такі поняття як «бюджет», «бюджетна система», а також структуру бюджетної системи, бюджетний механізм та основні принципи бюджетного устрою. Цей закон був чинний до 2011 р., коли було прийнято Бюджетний кодекс України.

Загалом, 1991-2001 рр. можна розглядати як період відродження державності та формування України як суб'єкта міжнародного права. На цій основі здійснюється перегляд бюджетних відносин та реформування норм і правил формування бюджетної системи.

Бюджетний кодекс України пояснює поняття «бюджетної системи України» наступним чином: «це сукупність усіх бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права. Також цей термін вважається поєднанням державного та місцевих бюджетів, та який побудовано відповідно до економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульованого нормами права». [1]

Політика бюджетної системи застосовується з метою забезпечення внутрішнього та міжгалузевого розподілу, а також перерозподілу валового внутрішнього продукту для покращення організації громадського виробництва та забезпечення соціальних гарантій суспільству. Згідно з Бюджетним кодексом України, бюджетна система має бути створена на основі рівного розподілу національного надбання між громадськістю та населенням. [1]

Відповідно до статті 95 Конституції бюджетна система має будуватися на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

Згідно з Бюджетним Кодексом, бюджетна система України базується на наступних принципах:

1. принцип єдності – єдність бюджетної системи має забезпечуватися однією грошовою системою, бюджетною класифікацією, правовою базою, регулюванням бюджетних відносин, ведення бухгалтерського обліку і звітності та порядку виконання бюджетів;
2. принцип збалансованості – права на здійснення витрат бюджету повинні бути відповідними до обсягу доходів бюджету на певний бюджетний період;
3. принцип самостійності – Держбюджет та місцеві бюджети мають бути самостійними. Держава коштами Державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради

Автономної Республіки Крим та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети;

4. принцип повноти – всі надходження та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування мають підлягати включенню до складу бюджетів;
5. принцип обґрунтованості – бюджет створюється на розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик і правил, та на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку України;
6. принцип ефективності та результативності – усі учасники бюджетного процесу, при складанні та виконанні бюджетів, мають прагнути до досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання послуг, гарантованих державою, Автономною Республікою Крим, місцевим самоврядуванням, при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;
7. принцип субсидіарності – розподіл видів витрат між державним бюджетом та місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача;
8. принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями;
9. принцип справедливості і неупередженості – бюджетна система повинна будуватися на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

10. принцип публічності та прозорості – інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів. [1]

Відповідно до Бюджетного Кодексу, прийнятого 21 червня 2001 р., бюджетна система поділяється на Державний і місцеві бюджети, і має бути створена на основі принципів економічних відносин, правил, регульованих нормами, а також адміністративно-територіального і державного устрою. Схема бюджетної системи представлена на Рисунку 2.1.

8 липня 2010 р. Верховна Рада України прийняла новий Бюджетний Кодекс, який набрав чинності 1 січня 2011 р. Цей документ встановлює правові основи роботи бюджетної системи України, включаючи відповідальність за порушення бюджетних норм, а також положення, сутність бюджетного процесу і міжбюджетних відносин.

Головною складовою бюджетної системи і одним з найважливіших інститутів економічного суверенітету країни вважається Державний бюджет, який виконує значущу роль у всіх розподільчих та перерозподільних процесах країни, а також є основним державним планом, що має забезпечувати мобілізацію грошових ресурсів країни та їхній поділ на основні напрямки з урахуванням відповідних цілей. У перелік функцій Державного бюджету входять не тільки накопичення коштів для виплат на державні потреби, їхнє застосування для перерозподілу доходів з метою забезпечення соціальної справедливості, але й також вплив на різні аспекти суспільства: національні, соціальні, економічні та регіональні процеси. Держбюджет також застосовується для контролю реалізації національної стратегії розвитку виконавчими органами влади з метою зміцнення державної безпеки та прогнозування економічного розвитку країни. Державний бюджет висвітлює обсяг коштів на певний період та їх витрачання, дозволяючи забезпечити баланс між фінансовими ресурсами та їх розподілом.

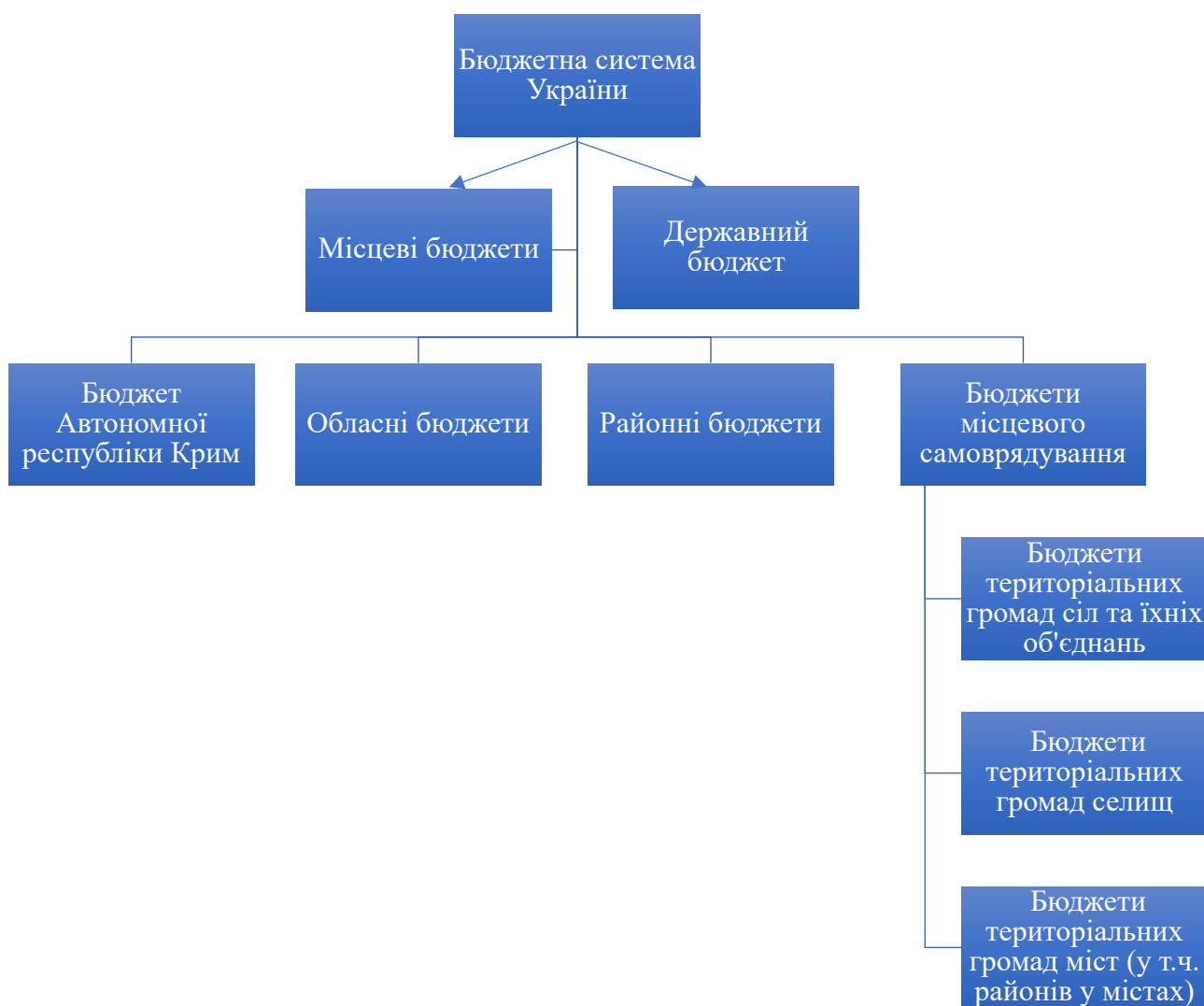

Рис. 2.1 – Структура бюджетної системи України

Джерело: складено автором на основі [1]

Комплексом бюджетів, що включає і Державний, і місцеві бюджети є Зведений бюджет України. Він надає ширше уявлення про кількість надходжень та видатків бюджетної системи і використовується для здійснення ролі державного керування розвитком країни, зокрема соціальним та економічним.

У результаті дослідження практики функціонування основних складових бюджетної системи України, можна відзначити наступні тенденції: до Державного та місцевих бюджетів в 2022 р. надійшло 1,7 млрд грн, що є на 83% більше, ніж в 2018. Загалом, протягом періоду з 2018 по 2022 рр. до Державного бюджету України надійшло 6,086.6 млрд грн, а на кінець 2023 р. очікується надходжень на суму 1,329.2 млрд грн.

Найбільшу частину в структурі доходів Зведеного бюджету складають податкові надходження, які за період 2018-2022 рр. в середньому мали частку 75,6%, нараховуючи найбільшу частку у розмірі майже 1,500.01 млрд грн у 2021 р., 18% від загального обсягу становили неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом – 0,03%, а цільових фондів – 0,05%. [22] Слід відмітити, що в 2022 р., у зв'язку з військовими діями, вагому частку надходжень складали кошти від різних міжнародних організацій та країн, а також партнерів, – 27%, що на 479.7 млрд грн більше, ніж у 2018 р.

Структура та динаміка доходів Зведеного бюджету відображені детальніше на Рисунку 2.2.

Динаміка структури доходів Зведеного бюджету України, млрд. грн.

Рис. 2.2 – Динаміка структури доходів Зведеного бюджету України

Джерело: складено автором на основі [22]

Відповідні обсяги та оптимальна структура видатків Зведеного бюджету України забезпечується якісним та належним виконанням державою своїх функцій. Видатки бюджету здійснюються у процесі розподілу зосередженого в руках держави фонду грошових ресурсів, в основі якого – обсяг і характер визначених Конституцією України функцій органів державної влади та місцевого самоврядування, і його використання на реалізацію ухвалених програм і заходів. [23]

Видатки Зведеного бюджету України без урахування міжбюджетних трансфертів у 2022 р. порівняно із 2018 р. зросли на 1,793.1 млрд грн. Динаміка та структура видатків представлена на Рисунку 2.3.

Динаміка структури видатків Зведеного бюджету України, млрд. грн.

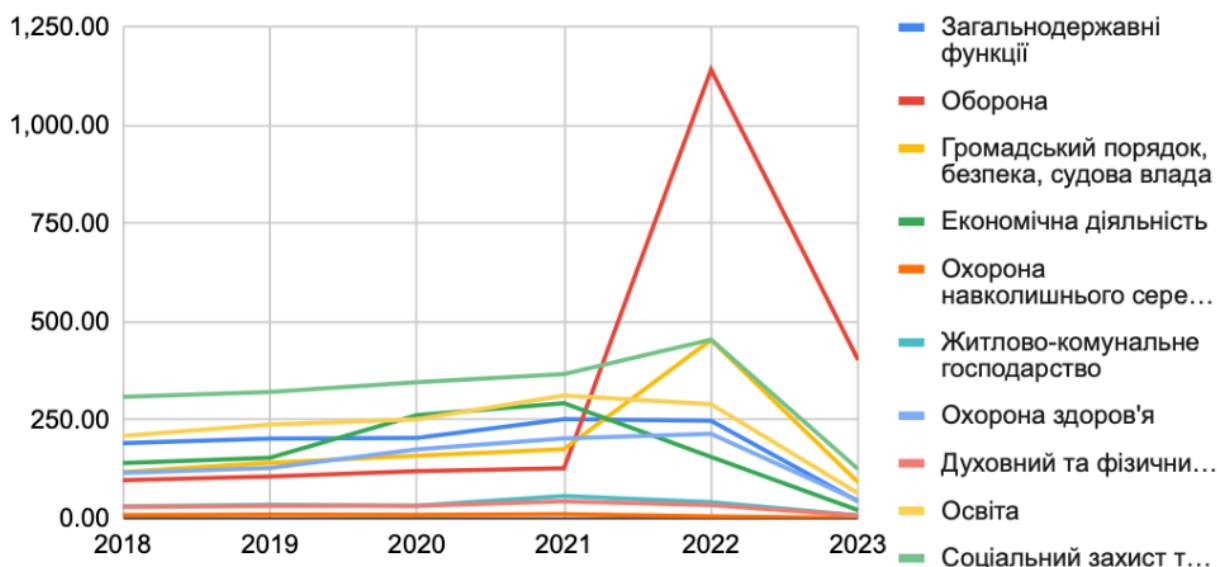

Рис. 2.3 – Динаміка структури видатків Зведеного бюджету України

Джерело: складено автором на основі [22]

У порівнянні з 2018 р., у 2022 р. відбулися зміни в видатках Зведеного бюджету України. Зокрема, видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу виросли на 336.4 млрд грн, соціальний захист та забезпечення – на 145.8 млрд грн, охорону здоров'я – на 99.4 млрд грн, та найбільше на оборону – на 1,045.7 млрд грн. Водночас, витрати на освіту, економічну діяльність, загальнодержавні функції несуттєво зросли, зменшуючись у той самий час у порівнянні з «мирним» 2021 р., – на 80.7 млрд грн, 15.6 млрд грн та 57 млрд грн відповідно. Інші категорії видатків, такі як: житлово-комунальне господарство, духовний та фізичний розвиток, охорона навколишнього середовища, соціальний захист та соціальне забезпечення, зазнали незначних змін (до 1%).

Беручи до уваги найбільшу складову Зведеного бюджету, Державний бюджет України, то за останні роки відбулися значні зміни в розподілі його видатків. У період 2018-2019 рр. найбільш вагома частка видатків бюджету, а саме 27,3% від загальних видатків, випадала на міжбюджетні трансфerti

місцевим бюджетам, у зв'язку з активним впровадженням реформи децентралізації. Однак, в 2020-2021 рр., через вплив пандемії Covid-19 на населення, найбільший обсяг коштів виділявся на соціальний захист та соціальне забезпечення, що становило 24% від загальних видатків. Проте вже у 2022 р. ситуація змінилася, і максимальний обсяг коштів бюджету спрямовувався на оборону, зокрема на придбання військового обладнання та техніки, через повномасштабне вторгнення росії, і складав 42,2% від загальних видатків.

Основними напрямками видатків Зведеного бюджету, що показують пріоритети держави на 2023 р., є наступні категорії:

- національна безпека і оборона країни, що складає 1,141.1 млрд грн або 18,2 % ВВП;
- соціальний захист та забезпечення – 447.6 млрд грн;
- підтримка ветеранів – 6.8 млрд грн;
- освіта – 156 млрд грн;
- охорона здоров'я – 176.1 млрд грн. [24]

Завдяки надходженням від західних партнерів та виділеним коштів від НБУ за перші два місяці 2022 р. у Державному бюджеті України був зафіксований профіцит на суму 24 млрд грн, зокрема загальний фонд мав профіцит на суму 13.1 млрд грн, незважаючи на план по дефіциту загального фонду на січень-лютий 2022 р. у розмірі 66.2 млрд гривень. Проте на кінець того ж року в бюджет все ж було закрито з дефіцитом. [25]

Кожного 4 кварталу в період з 2018 по 2023 рр. Зведений бюджет було зведено з дефіцитом, що доводить Рисунок 2.4. У 2022 р. спостерігалась найбільша різниця між доходами та видатками через значні витрати на оборону країни, проте на кінець 2023 р. очікується ще більший розрив між цими складовими бюджету у зв'язку з ще більшими витратами на ведення війни та підтримку економіки. Станом на квітень 2023 р. дефіцит становив 181.9 млрд грн.

Таким чином, можна припустити, що не лише повномасштабне вторгнення має негативний вплив на стан Зведеного бюджету, а отже і Держбюджету та

Динаміка доходів та видатків Зведеного бюджету 2018-2023 рр.

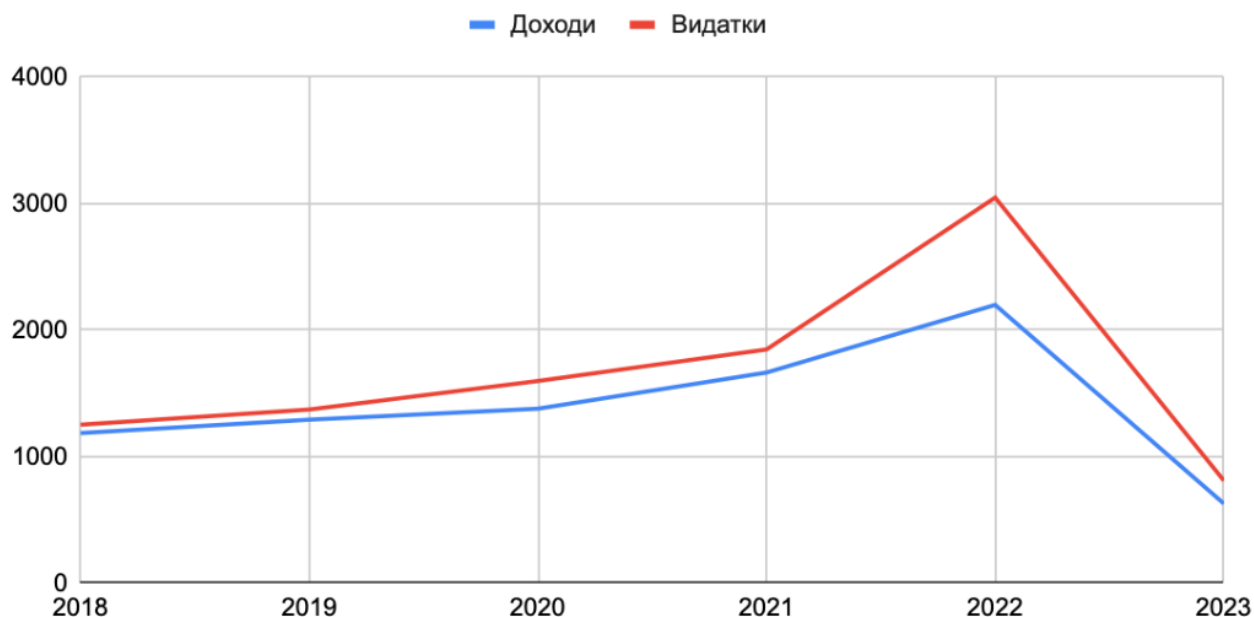

Рис. 2.4 – Динаміка доходів та видатків Зведеного бюджету 2018-2023 рр.

Джерело: складено автором на основі [22]

місцевих бюджетів, адже дефіцит, хоч і не такий значний, спостерігався ще задовго до 2022 р.

Протягом 2015-2021 рр. бюджетна система України стикалася з різноманітними проблемами, основними з них вважаються:

- відсутність чіткого погляду на майбутній розвиток економіки та напрямів її реформування. Це призводить до хаотичної діяльності національної економіки, частой зміни векторів розвитку та першочергових завдань економічної політики, а також відсутності послідовності у впровадженні реформ під час зміни влади. Ця особливість відображається також на утворенні та реалізації бюджетної політики, зокрема, в невикористанні ефективних підходів до розподілу коштів бюджету з урахуванням світових тенденцій розвитку;
- відсутність розробки та впровадження політики соціальної справедливості. Це не тільки загрожує майбутньому економічному розвитку, а й самому існуванню держави. Дослідження в США,

Великобританії, Іспанії, Бразилії показали, що соціальна справедливість є важливою передумовою для сталого розвитку економічної системи будь-якої країни;

- надмірна залежність від зовнішньої допомоги. Україна залежала від зовнішньої фінансової допомоги для забезпечення бюджетних витрат, що ставило її у вразливе становище;
- недостатній обсяг доходів бюджету, що призводило до бюджетного дефіциту та зростання боргу держави;
- доволі часто розподіл коштів бюджету є непрозорим та не відповідає вимогам здорової економічної політики, спрямованої на розвиток національної економіки. Наприклад, у проекті бюджету на 2021 р. було скорочено видатки на освіту та науку на 4 млрд грн, на регіональні програми розвитку майже на 5 млрд грн, на міністерства економічного профілю – на 2 млрд грн. Однак зростання фінансування Офісу президента (на 357 млн грн), Кабінету Міністрів України (на 180 млн грн) та Верховної Ради (на 184 млн грн) так і залишилося обґрунтованим рішенням; [22]
- поширена практика використання коштів не по їхньому призначенню стримує розвиток бюджетної системи. Ілюстрацією цього може служити створення у 2020 р. Фонду боротьби з COVID-19, в якому було накопичено 66 мільярдів грн, та кошти якого, згідно із заявами урядовців, призначались для боротьби з наслідками пандемії коронавірусу. Відповідно до Міністерства фінансів України, значна частина витрат виявилася непов'язаною з підготовкою країни до епідемії COVID-19 та підтримкою населення і малого бізнесу. Значні суми з Фонду були виділені на будівництво доріг (заплановано виділити 31,44 мільярда гривень), виплати поліції (2,53 мільярда гривень), державну підтримку культурно-туристичної і творчої сфери (1 мільярд гривень), часткове відновлення видатків у культурному та спортивному секторах (0,475

мільярда гривень), повернення коштів за пробне ЗНО (0,052 мільярда гривень) та інші заходи; [26]

- систематичне невиконання витратної частини бюджету, а також проблема невиконання програм розвитку національної економіки на різних рівнях. Наприклад, протягом 8 місяців 2020 р. не було розпочато фінансування 25 бюджетних програм на суму 9,5 мільярда грн (що становить 1/8 від запланованих витрат бюджету на 2020 р.). За думкою фахівців, Міністерство фінансів не здатне ефективно реалізувати широкомасштабні програми підтримки економічного розвитку і масштабної соціальної політики, які мали б охопити мільйони отримувачів (громадяни, малий бізнес). Водночас, вони здатні виконувати прості бюджетні програми, які не мають великого потенціалу для підтримки бізнесу та населення;
- недостатній контроль за використанням бюджетних ресурсів, що призводить до втрат бюджетних коштів.

Зараз основними причинами дисбалансу в бюджетній системі України вважаються залежність від ситуації на міжнародних ринках сировини та нестабільність політичної ситуації. Це може обмежувати можливості бюджетного маневру, покладеного на значне підвищення бюджетних витрат в напрямках, які сприяють економічному розвитку країни. Через соціальну та військову спрямованість великої частини витрат, прийняті бюджетні зобов'язання не можуть бути скорочені значним чином. Внаслідок війни, структура бюджетних витрат не вважається досконалою для сприяння економічному розвитку, і виділення коштів з бюджету на реалізацію проектів у сфері освіти та науки, інфраструктурних проектів та інших реформ є недостатніми. Навіть до повномасштабних бойових дій, міжбюджетні відносини не повністю стимулювали органи державної влади та місцевого самоврядування до створення умов для підприємницької та інвестиційної діяльності, які є об'єктивною основою для збільшення доходів місцевих бюджетів. [28]

Проблемою бюджетної системи України є і те, що через військовий стан та повне спрямування економіки України на забезпечення потреб оборони, відбулося повне або часткове зупинення всіх бюджетних програм та реформ, таких як: програмно-цільовий метод, середньострокове бюджетне планування та бюджетна децентралізація, за допомогою яких і відбувається розвиток бюджетної системи. У 2022 р. Держбюджет на 2023 р. був затверджений на один рік, незважаючи на перехід на середньострокове бюджетне планування у 2021 р., а незначна частка видатків на трансфerti у складі Держбюджету доводить, що реформа децентралізації поки що була призупинена.

2.2. Шляхи реалізації бюджетної політики у довоєнний період та під час війни

Бюджетна політика вважається фундаментом для формування бюджетного процесу, бюджетної системи та самого бюджету – основного фінансового плану держави. На утворення бюджетної політики впливає певна кількість аспектів, таких як: особливості спеціалізації економічної системи, першочергові плани розвитку економіки, склад фінансової системи країни, її інтеграція у глобальну економічну систему та інші фактори.

Досягнення збалансованості головного фінансового плану держави – бюджету – є одним з важливих завдань у галузі управління фінансовими ресурсами, оскільки від цього залежить розподіл економічних показників, фінансове забезпечення органів влади та створення основи для реалізації економічного розвитку.

За останні 15 років Україна пережила багато викликів, які мали вплив на проведення фіскальної політики держави. Найбільшим шоком, до впровадження воєнного стану, вважалася криза 2014-2015 рр. Однак поступове зменшення частки публічних видатків у ВВП, початок впровадження середньострокового бюджетного планування, утримання бюджетного дефіциту на відносно низькому рівні, зменшення квазіфіскальних «чорних дір», тобто всі посткризові

досягнення, були перекреслені пандемією коронавірусу, а згодом і повномасштабною війною.

У часи кризи 2008-2009 рр., урядом було прийнято рішення збільшити величину державного боргу, але варто зазначити, що тоді він був не на найвищому рівні — лише 34,6% ВВП. Доходи почали стрімко зменшуватися, і в уряді не врахували вірогідність такого сценарію та, відповідно, не підготували перелік можливих дій. Саме тому, незважаючи на зменшення доходів бюджету, секвестр не був проведений, як того вимагав МВФ, що призвело до ще більшого зростання державного боргу, а не зниження видатків. Лише у 2010 р. було проведено секвестр, де було прийнято рішення про зниження і доходів, і видатків на 5%, адже оптимістичний прогноз вже не міг бути застосований. Дефіцит Держбюджету піднявся з 1% у 2007 р. до 6% від ВВП у 2010 р. Протягом наступних років, держава активно збільшувала державний та квазіфіскальний дефіцит, щоб фінансувати «Нафтогаз» та державні банки.

Україна значно наростила борг за вищезазначений період внаслідок отримання значних кредитів, виданими міжнародними фінансовими організаціями, значний випуск ОВДП та стрімке надання державних гарантій. Разом з тим, державі вдалося уникнути дефолту. Розмір державного боргу України залишався помірним відповідно до міжнародних стандартів. Проте таке швидке зростання державного боргу ставило під питання фіскальну стійкість в середньостроковій перспективі. [29]

З 2010 до 2013 рр. українська влада, уособленої урядом та місцевою владою, витратила рекордних 49% ВВП на бюджет. Уряд контролював більшу частину національної економіки, включаючи державні та комунальні підприємства, а також банки. До кінця 2013 р. державний та гарантований борг досяг 40% ВВП, а дефіцит державного бюджету склав 4,4% ВВП. Національний банк в цей період діяв як «ручний» банк, допомагаючи уряду маскувати реальний розмір дефіциту бюджету. Зростання розмірів бюджету та дефіциту було спричинено відсутністю фіскальної дисципліни та тінізацією фінансових процесів в країні.

У роки кризи 2014-2015 рр., під час якої було втрачено території через воєнну агресію, відбулося падіння економіки, а доходи бюджету зазнали значного зниження. Різка девальвація національної валюти стала каталізатором для зростання валютних боргів та відсотків за ними. Через анексію Криму уряд був змушений секвеструвати бюджет 2014 р. для закриття потреби у фінансуванні оборони. Це також було необхідно для отримання підтримки від МВФ.

Реформатори, які перебували при владі, визначили основні цілі для покращення існуючої ситуації: необхідно скоротити частку держави у ВВП та розширити ресурси і можливості приватного сектору. На початку десятиліття розподіл ВВП був на рівні 48-52%, проте у 2018-2019 рр. українська держава, шляхом зменшення бюджетного дефіциту, вийшла на 42% перерозподілу. У Бюджетному кодексі виникло обмеження щодо обсягу державного боргу (60% ВВП) та бюджетного дефіциту (3% ВВП), які мали б посприяти зміцненню державних фінансів, роблячи їх більш стійкими. Мінфін розпочав розробку трирічних бюджетних декларацій з метою зробити планування публічних фінансів середньостроковим. Була впроваджена реформа децентралізації, що дозволила місцевим бюджетам отримати більшу автономію та незалежність від центрального бюджету, що сприяло стабільному розвитку регіонів.

Зміни в системі оподаткування призвели до того, що увага з оподаткування бізнесу була зосереджена на оподаткуванні громадян. Ставка податку на прибуток була знижена з 25% до 18%, а до ПДФО додали військовий збір, який мав бути тимчасовим заходом у 2014 році, але громадяни продовжують сплачувати його і сьогодні. Крім того, в 2016 році сам ПДФО збільшили на 3%, з 15% до 18%, а ЄСВ навпаки зменшили до 22%. У той час, коли видатки на фінансування пенсій зменшилися у зв'язку з втратою територій та автоматичним скороченням кількості отримувачів виплат, видатки на оборону та правозахисні органи значно зросли. Водночас, завдяки зростанню економіки в цей період, на соціальне забезпечення, освіту та медицину витратили ще більше коштів у реальному виразі порівняно з 2010 р.

Часовий проміжок між Революцією та кризою 2020 р. можна вважати періодом відновлення та врегулювання фіскальної та макроекономічної позиції. У порівнянні з початком декади, у цей час уряд був набагато стриманішим та зміг правильно розпорядитися ресурсами для вирішення багатьох фінансових проблем та впровадження нових реформ.

Були впроваджені наступні зміни у сфері бюджетної політики:

- Зменшення ролі держави в економіці. Після кризи 2014-2015 рр., уряд вирішив скоротити долю держави в ВВП та стимулювати розвиток приватного сектору. Як вже було зазначено, частка перерозподілу ВВП через публічні фінанси, яка становила 48-52% у 2010-2013 рр., скоротилася до 42% в 2018-2019 рр.
- Обмеження витрат державних коштів на особисті інтереси політиків. Законодавством про бюджет передбачено обмеження розміру бюджетного дефіциту (3% ВВП) та державного боргу (60% ВВП), які сприяють стабільності державних фінансів, так само як і в 2014-2015 рр.
- Впровадження позитивних зрушень в категорії фінансування соціальних видатків, зокрема на медицину та освіту. У 2019 р. видатки на соціальне забезпечення зросли на 10% в порівнянні з 2010 р. (в реальному вираженні без урахування пенсій). Через скорочення населення після анексії Криму та Донбасу, а також завдяки успішній пенсійній реформі, видатки на пенсії зменшилися на 16%. Після значного падіння на 35% під час кризи, видатки на медицину були відновлені до рівня 2010 р. Видатки на освіту також постраждали від кризи, хоч і не таким значним чином, і вже в 2019 р. були вищими, ніж на початку десятиліття.
- Зниження дефіциту публічних фінансів до 2% ВВП в 2018-2019 рр. завдяки подоланню банківської кризи та вдосконаленню фіскальної дисципліни, коли державні банки вийшли на прибуток, а необхідність в їх масивній докапіталізації пропала. У 2017 р.

Міністерство фінансів провело останній випуск державних облігацій з метою збільшення рівня ліквідності «Приватбанку», і після цього такі великі операції більше не проводилися.

На жаль, через карантин і пандемію COVID-19, фінансова політика в країні зазнала певних негативних змін. Незважаючи на те, що уряд раніше мав достатній фінансовий простір завдяки низькому дефіциту, у 2020 р., тобто в кризовий період, він був змушений збільшити дефіцит. Проте це не лише передбачало необхідне фінансове стимулювання економіки, але також призвело до прийняття політичних рішень, які не були так суворо обмежені фінансовою дисципліною. Тому, відмовившись від підтримки низького бюджетного дефіциту на 2021 р., було заплановано розподіл ВВП на рівні 49% та 45% у бюджетах 2020 та 2021 рр. відповідно, з дефіцитом на рівні 7,5% ВВП та 5,5% ВВП. [30]

Щодо бюджетних реформ та пропозицій у період 2019-2021 рр., то основними завданнями бюджетної політики були:

- модернізація податкового адміністрування з метою зменшення витрат платників податків на дотримання вимог законодавства;
- імплементація мінімального пакета правил BEPS, у т. ч. розвиток контролю трансфертного ціноутворення (ТЦ);
- боротьба з митними правопорушеннями з метою захисту фінансових інтересів держави;
- підвищення інституційної спроможності Державної фінансової служби України, що є ключовим пріоритетом податкової реформи;
- протидія зловживанням у сфері публічних закупівель;
- розвиток методології середньострокового бюджетного планування;
- забезпечення ефективності планування та використання бюджетних коштів при реалізації секторальних реформ у сфері надання суспільних благ та послуг;
- імплементація провідного європейського досвіду для гуманізації бюджетно-податкової системи;

- посилення інформаційної безпеки державних та місцевих фінансових органів. [31]

31 травня 2021 р. уряд прийняв Бюджетну декларацію на 2022–2024 рр., що визначила важливі пріоритетні цілі та засади бюджетної політики, включаючи показники Державного бюджету, як перший крок до середньострокового бюджетного планування. Очікувалося, що цей бюджет сприятиме подальшому економічному зростанню, забезпеченню макроекономічної стабільності, усуненню фінансових ризиків, створенню основи для перетворень в національному виробництві з метою підвищення конкурентоспроможності на зовнішніх ринках та утворення привабливого інвестиційного клімату в країні. Пріоритетами Державного бюджету України на 2022 р. були вкладення в майбутнє, такі як: охорона здоров'я, освіта, інфраструктура, цифровізація, безпека та оборона. [3]

Однак, від початку повномасштабного вторгнення російської федерації, через глобальні зміни, які відбулися в Україні, керівництво було змушене швидко зреагувати, переглядаючи поставлені перед державою цілі та завдання. У результаті, для забезпечення злагодженого функціонування бюджетної сфери, посилення заходів захисту громадян, було оновлено або ухвалено низку оперативних рішень та змін до чинних норм бюджетного законодавства. Зокрема, 15 березня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України та інших законодавчих актів України», який мав посприяти оперативності управлінських рішень у фінансовому забезпеченні національної безпеки та соціального захисту громадян України.

На період дії воєнного стану у 2022 р. Законом визначено, що не застосовуються такі норми цього кодексу:

- «щодо обов'язковості погодження з Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету (відповідною комісією Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради) рішення Кабінету Міністрів України (Ради міністрів Автономної Республіки Крим,

місцевої державної адміністрації, виконавчого комітету відповідної місцевої ради) про перерозподіл видатків бюджету і надання кредитів з бюджету, передачу бюджетних призначень, а також норми закону про Державний бюджет України в частині обов'язковості погодження з Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету рішень Кабінету Міністрів України»;

- «дотримання термінів подання місячної і квартальної звітності про виконання Державного бюджету України»;
- «дотримання терміну подання річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України»;
- «обмежень у прийнятті рішень Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідною місцевою радою про внесення змін до місцевих бюджетів»;
- «дотримання термінів подання звітності про виконання місцевих бюджетів»;
- «щодо обов'язковості погодження з Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету рішень Кабінету Міністрів України про розподіл та перерозподіл обсягів субвенцій та додаткових дотацій з державного бюджету місцевим бюджетам між місцевими бюджетами»;
- «заходи впливу за порушення бюджетного законодавства, встановлені пунктами 2-4 частини першої статті 117 цього Кодексу, не застосовуються до розпорядників та одержувачів бюджетних коштів сектору національної безпеки і оборони, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, залучених до вирішення завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану»;
- «у період дії воєнного стану та протягом шести місяців після його припинення або скасування у разі виникнення простроченої заборгованості суб'єкта господарювання перед державою за кредитом

(позикою), залученим державою або під державну гарантію, а також за кредитом з бюджету пеня та інші штрафні санкції не нараховуються». [2]

Таким чином, протягом останніх 15 років, 2008-2023 рр., бюджетна політика України мала різні підходи. До 2014 р. відсутність фінансової дисципліни призводила до прийняття бюджету з запізненням, зростання державного боргу та відсутності реформ. Проте, після 2014 р. і до 2020 р. було запроваджено кілька важливих інноваційних реформ, таких як децентралізація, діджиталізація в бюджетному процесі, середньострокове планування бюджету та програмно-цільовий метод, з метою поліпшення бюджетної системи. Також були введені обмеження на рівень бюджетного дефіциту та вжито заходи для стабілізації фіскальної ситуації, хоча не всі реформи працювали на повну потужність. У 2021 р. уряд продовжив роботу над вдосконаленням бюджетної системи, але внаслідок повномасштабної війни в 2022-2023 рр. всі бюджетні ініціативи були призупинені.

Основні етапи в реалізації бюджетної політики за останні 15 років можна побачити на Рисунку 2.5.

Повний масштаб наступу рф мав серйозні негативні наслідки для економіки та України в цілому, що сильно вплинуло на способи реалізації бюджетної політики та виконання Державного бюджету. Аналізуючи рік перед війною, 2021, та рік під час війни, 2022, можна виділити основні відмінності в проведенні бюджетної політики у ці два періоди. Показники виконання Державного бюджету за період 2021-2022 рр. станом на квітень представлені в Таблиці 2.1.

Зростання рівня видатків у 2022 р. порівняно з попереднім роком спричинено повномасштабним вторгненням рф на територію України. За перші 4 місяці 2022 р. Державний бюджет України виконано з дефіцитом, який суттєво перевищує показник попереднього року. Важливо зазначити, що запланований рівень дефіциту на січень-квітень 2022 р. становив 317,1 млрд грн. [32]

Рис. 2.5 – Основні етапи в реалізації бюджетної політики протягом 2008-23 рр.

Джерело: складено автором на основі [29, 30, 31, 32]

Таблиця 2.1 Показники виконання Державного бюджету України 2021-2022 рр., млрд грн

Показники виконання (квітень)	Держбюджет (загальний та спеціальний фонд)		
	2021	2022	Темп зростання
Доходи	357.5	412.6	55.1
Видатки	85.3	58.7	73.4
Кредитування	1.3	1.2	-0.1
Дефіцит/профіцит	-29.0	-147.4	-118.4

Джерело: складено автором на основі [32]

На квітень 2021 р. найбільшими категоріями видатків державного бюджету можна вважати соціальні витрати (116,5 млрд грн) та видатки на забезпечення загальнодержавних функцій (58,7 млрд грн). Водночас на

обслуговування житлово-комунального господарства виділялося найменше фінансування (4,8 млн грн). Така бюджетна політика була спрямована на підтримку населення в зв'язку з пандемією Covid-19.

Але станом на квітень 2022 р. видатки Державного бюджету України суттєво підвищились у порівнянні з відповідним періодом попереднього року. Таким чином, найбільший обсяг видатків був спрямований на забезпечення оборони (137,8 млрд грн) та соціальний захист та соціальне забезпечення (137,1 млрд грн). Ці показники свідчать про зміну пріоритетів у бюджетній політиці держави в порівнянні з 2021 р. Найменше фінансування було спрямоване на житлово-комунальне господарство (5,4 млн грн) та охорону навколишнього природного середовища (1,1 млрд грн). Усі капітальні видатки були скорочені та спрямовані в резервний фонд, який зараз є основним інструментом управління.

У квітні 2021 р. податкові надходження складали значну частку доходів Державного бюджету України – 84,51%. Найбільшу частку в цій структурі становили внутрішні податки на товари та послуги – 200,7 млрд грн (66,45%) та податки на доходи, податки на прибутки – 73,7 млрд грн (24,41%). Серед неподаткових надходжень найбільше доходів було отримано від власності та підприємницької діяльності – 27,3 млрд грн (53,49%), а найменше – від адміністративних зборів та платежів у сумі 4 млрд грн. [32]

У квітні 2022 р. також найбільша частка доходів до Державного бюджету України надійшла від податкових надходжень (70,4%), зокрема через податок на додану вартість (15,6 млрд грн), військового збору та податку на доходи фізичних осіб (9,7 млрд грн), а також податку на додану вартість з ввезених на територію України товарів (7,9 млрд грн). Розмір єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування за цей період склав 29,7 млрд грн. Серед неподаткових надходжень найбільшу частку становлять доходи від власності та підприємницької діяльності – 56,17 млрд грн, власні надходження бюджетних установ – 31,14 млрд грн. Важливо зазначити, що надходження від

Європейського Союзу, керівництв іноземних держав, міжнародних організацій займають 6,21% у структурі доходів Державного бюджету України. [32]

На нашу думку, на початку воєнного стану Україна притримувалася принципу лімітування реалізації бюджетної політики, який є оптимальним рішенням під час переходу до фази економічного падіння. Як правило, такі умови сприяють виникненню дефіциту фінансових ресурсів у бюджеті, через що неможливо системно вирішувати завдання бюджетної політики. Тобто на початку повномасштабного вторгнення уряд максимально обмежив видаткову частину бюджету. Згодом відбувся перехід на принцип гнучкості здійснення бюджетної політики, що відповідає етапу економічного падіння та початку стагнації, коли деструктивні процеси в економіці мають як неприкриту, так і приховану форми. В цей же час різко підвищується невизначеність результатів дій бюджетних інструментів, змінність характеристик бюджетних процесів, виникає потреба у активнішому втручанні держави в економіку. У цей період уряд активно змінював наявні положення та впроваджував спрощені системи для того, щоб підвищити дохідність бюджету. Без певних кроків з боку уряду доходи продовжували б зменшуватись, адже за прогнозами Світового банку, до кінця 2022 р. обсяги виробництва в Україні мали би скоротитися на 45,1%, а бідність зрости до 19,8% з 1,8% у 2021 р. Ці прогнози свідчили про те, що варто очікувати суттєвого зниження доходів бюджету, передусім податкових надходжень. [33] По факту, наприкінці 2022 р. індекс промислового виробництва впав на 43%, а бідність зросла вдесятеро, в порівнянні з 2021 р., тому прогнози у більшій мірі були правдивими. [34]

Таким чином, за час війни було внесено більше, ніж 160 змін до бюджетно-податкового законодавства, які значно спрощують наявні бюджетні правила і процеси та заохочують до сплати податків, що мало б позитивно впливати на зміцнення доходної частини державного бюджету. Зокрема такими змінами є: спрощена система оподаткування для підприємств, запровадження податкових пільг, послаблення вимог до звітності, звільнення від деяких податків. Щодо політики видатків: в порівнянні з 2021 р., держава значним чином скоротила

видатки не на пріоритетні напрямки, у тому числі перспективні бюджетні програми, що становить загрозу для довгострокового розвитку України.

Частина надходжень до бюджету наповнюється не лише за рахунок податкових надходжень. Так, 24 лютого 2022 р. до Державного бюджету надійшла частина отриманого прибутку від Національного банку України у розмірі 19 млрд грн для фінансування потреб держави в умовах війни. А завдяки розміщенню військових облігацій на ринкових аукціонах, зі ставкою 11% річних, відбулось збільшення доходів до Державного бюджету у квітні, з обсягом 12,9 млрд грн. Від розміщення ОВДП на фінансування виконання Державного бюджету України залучено 143,8 млрд грн. Держава і надалі планує розраховувати на дохідність від ОВДП, а також на підтримку міжнародних організацій та країн-партнерів.

Уряд вже затвердив Державний бюджет на 2023 рік та виділив головні напрямки бюджетної політики. Однак, через війну, що завдала значних збитків економіці, не існує надійної методики прогнозування економічного руху. Також важко передбачити подальші дії ворога, який має за мету зруйнувати економіку та людський ресурс країни. Уряд, розробляючи бюджет на 2023 р., використовував стандартні процедури та методики прогнозування, розроблені для відносно стабільного часу, оскільки інших варіантів не було. Проте, враховуючи припущення про тривалість війни протягом цілого 2023 р., макроекономічний прогноз виглядає дуже песимістичним.

Прогнозний приріст ВВП на 4,6%, у порівнянні з його зниженням на 33,2% у 2022 р., означає те, що уряд не бере до уваги базовий сценарій з суттєвим приростом на основі низького рівня у 2022 р.

Щодо величини доходної частини бюджету, то на думку експертів, повністю виконати план збору податків наприкінці 2023 р. не вийде, проте й глибина провалу податкових надходжень виглядає перебільшеною. Так, за 2022 р. за платежами, що контролює ДПС, до держбюджету зібрано на 7,2% більше, ніж торік. При цьому скорочення ВВП наприкінці 2022 р. офіційно було оцінене на 31,4%, порівнюючи з 2021. [35] Малий та середній бізнес зміг адаптуватися

до ризиків та умов війни, вдосконалити експортну логістику, що стимулювало поживання економіки в третьому кварталі. Водночас з відновленням податкових зборів від додаткового митного збору, виникло очікування, що це може позитивно вплинути на бюджетну ситуацію у 2023 р.

Ускладнила процес створення прогнозів частини надходжень до бюджету і складність врахування у її складі офіційних трансфертів від міжнародних партнерів. За даними Міністерства фінансів, за 2022 р. Україна отримала близько 31 млрд доларів грошової допомоги. [22]

На 2023 р. уряд планує залучення грошових ресурсів від зовнішніх джерел, переважно від інституційних кредиторів, на суму 1 596 млрд грн. З цієї суми близько 1 180 млрд грн планується використати для фінансування дефіциту бюджету. Згідно з планом, дефіцит має становити 1 280 млрд грн або 20% ВВП, що на 3% більше, ніж запланована сума на 2022 р. Тобто влада передбачає наявність менших доходів та більших видатків, та ще більший дефіцит, ніж в Бюджеті-2022.

Суб'єкти господарювання зможуть наповнити Державній бюджет не більше, ніж лише наполовину. Згідно з розрахунками уряду, податкові надходження порівняно з планом на 2022 р. суттєво скоротяться. Також не допоможе наповнити державну скарбницю 30-відсоткова інфляція. На державні доходи вплине і вимушений переїзд мільйонів українців, внаслідок чого скоротиться обсяг споживання та, відповідно, величина непрямих податків. Таким чином, від платників податків та з інших джерел (прибутки держкомпаній та НБУ) уряд планує зібрати 1,279 трлн грн (у Бюджеті-2022 – 1,395 трлн грн). Загальні видатки бюджету становитимуть 2,514 трлн грн проти 2,206 трлн грн у плані на 2023 р. Дефіцит бюджету на кінець року прогнозується таким за обсягом, як доходи, – 1,279 трлн грн, різниця – близько пів мільярда гривень. [36]

Одним з найважливіших викликів, з яким зіткнеться план бюджету 2023 р., є суттєве навантаження від державного боргу. Прогнозується, що розмір державного боргу досягне високого показника – 6,406 трлн грн, що перевищує навіть ВВП країни і становить 100,1% ВВП. Протягом 2022 р. Україна відчула

значний приріст обсягу боргу. Щомісяця в бюджеті бракувало 5 млрд доларів, більшість з яких перекривалися запозиченнями. Частину цих позик уряд взяв у Національного банку, продавши йому державні цінні папери. Загалом у 2023 р. витрати на обслуговування та скорочення боргу будуть вищими за 740 млрд грн, з яких приблизно половина – 326 млрд грн – буде виплачено у вигляді відсотків. Таким чином, витрати на обслуговування державного боргу на кінець 2023 р. збільшаться вдвічі. Оскільки зарубіжні партнери висловлювали свою підтримку Україні, що включає в себе і надання фінансової допомоги до завершення війни, можна припустити, що частина запланованих запозичень може бути передбачена у дохідній частині бюджету у вигляді грантів. Це доводить і Рисунок 2.6.

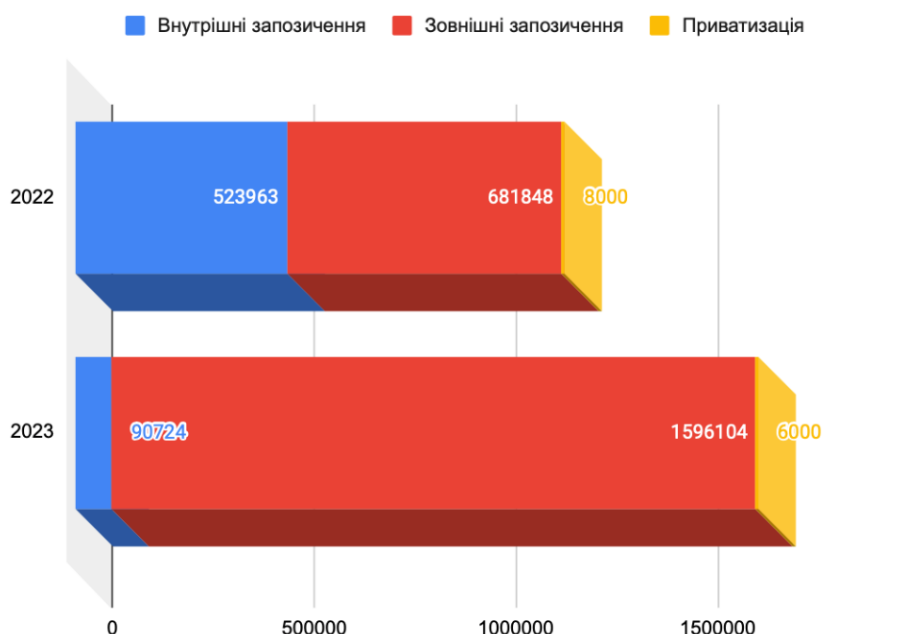

Рис. 2.6 – Обсяг запозичень у 2021-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [36]

Таким чином, можна зробити заключення, що уряд планує значно збільшити обсяг зовнішніх запозичень – до 1,6 трлн грн. З внутрішніх джерел має на меті запозичити лише близько 90 млрд грн. За розрахунками Кабміну, у 2023 р. ЄС та МВФ щомісяця переказуватимуть Україні по 1 млрд доларів, а від Сполучених Штатів Америки Державний бюджет буде отримувати по 1,5 млрд доларів на місяць. Також влада вирішила не відмовлятися від звернень за фінансовою допомогою до Нацбанку, проте важливо, щоб розміри таких

кредитів не перевищували 30 млрд грн. на місяць, адже у іншому випадку країна піде шляхом гіперінфляції.

2.3. Зарубіжний досвід впровадження результативної бюджетної політики

Відомо, що наразі українська економіка переживає небачений шок, найбільший за всю свою історію, оскільки повномасштабне військове вторгнення РФ вплинуло на всі ланки економічної системи держави. Зокрема, країна зазнала зниження виробництва основних видів товарів, які є основою експортного потенціалу України. Сьогодні знищується інженерна, логістична та соціальна інфраструктура цілих регіонів та міст, а часткова передислокація на захід держави або ж відтік за кордон професійних кадрів тимчасово викидає з активного економічного життя багато мільйонів людей.

Загальновідомим є той факт, що стабільне досягнення військових перемог на фронті, а також забезпечення стійкої повоєнної відбудови є можливим лише при надійному економічному стані. Тому сьогодні дедалі більше уваги приділяють вітчизняній економіці, а з нею і бюджетній системі, окреслюючи їх одним з пріоритетних фронтів, який зможе визначити подальший перебіг бойових дій, а також спроможність України успішно відбудовуватись після їх закінчення.

У всесвітній історії налічується багато прикладів відновлення держав після військових дій. Після завершення Другої світової війни у світі відбулося понад 30 великих війн і понад 250 військових конфліктів, приймало участь у яких не менше 60 країн.

Але навіть за такої значної вибірки, успішний досвід реконструкції мали не всі країни. Випадок України вважається унікальним, адже ступінь економічного розвитку, наявність легітимної влади, сформовані державні інституції, чітко налагоджені виробничі процеси, відносна стабільність фінансової системи значно відрізняють перспективи відбудови України від Афганістану, Анголи чи Іраку. Саме тому ми розглянули ближчі країни Європи, а також деякі східні держави після 1945 р. та до наших часів.

Для розробки українського «плану Маршалла» щодо вдосконалення функціонування бюджетної системи, варто взяти до уваги приклади таких країн як: Польща, Ізраїль, Грузія, Західна Німеччина та Японія, адже ці держави не лише понесли найбільше втрат під час військових дій, але і змогли досягнути економічного розвитку завдяки проведеній ефективній політиці.

Польща. Наслідки Другої світової війни, а також правління комуністичної партії, закрили доступ для економіки Польщі до інтеграції в світовий ринок. Зростання темпів інфляції, збитковість великої кількості державних підприємств, низький рівень заробітної плати також перекривали шлях для польської відбудови. Виникнення гіперінфляції було спричинене величезним бюджетним дефіцитом, який заповнювався емісією грошей. Стало чітко зрозуміло, що уряду необхідно швидко скорочувати витрати.

На шляху до досягнення економічного прориву, провідні економісти світу, утворивши єдину комісію, створили план реформ, за допомогою можливо швидко оновити застарілу систему управління Польщі. Дана комісія ухвалила перелік правил з 7 основних пунктів:

1. Прийняття закону про фінансову економію в державних компаніях, що дозволило державним підприємствам оголошувати себе банкрутом.
2. Національному банку заборонялось фінансувати дефіцит Державного бюджету і робити випуск нової валюти.
3. Скасували пільгове кредитування державних компаній.
4. Запровадження однакових правил оподаткування для всіх компаній та скасування податкових пільг.
5. Ухвалили сприятливі закони для іноземних інвесторів, що дозволило їм інвестувати в економіку Польщі.
6. Прийняття закону про іноземні валюти, який вдосконалив внутрішню конвертованість злого і скасував державну монополію на міжнародну торгівлю.
7. Запровадження спільних ставок мита для всіх компаній. [37]

Після впровадження таких рішень, різними міжнародними організаціями були виділені стабілізаційні кредити для реструктуризації польських підприємств, спрямованих на експортну сферу.

Уряд спрямував свої зусилля на реалізацію жорстких бюджетних обмежень – тобто згідно з цим рішенням, державні підприємства мали витратити тільки зароблені кошти, не розраховуючи на підтримку держави. Завдяки такому підходу через декілька років інфляція була призупинена, а Польща змогла увійти в стадію економічного піднесення.

Досвід відбудови Польщі вважається яскравим прикладом застосування процесу «шокова терапія». І в деяких інших європейських країнах, таких як Естонія і Чехія — цей досвід був також імplementований успішно. Таким чином, можна підсумувати, що «шокова терапія» ґрунтується на швидкому, широкому проведенні системних економічних реформ, які в тому числі включають бюджетну систему.

Ізраїль. Численні території Ізраїлю зазнали руйнівних втрат через «війну за незалежність». Економіка держави не витримувала величезний наплив 800 тисяч емігрантів з арабських країн. Видатки на оборону складали понад 40% від усіх витрат країни. У той період постраждало і сільське господарство – за його допомогою було покрито лише 50% потреб у харчових продуктах. А експортні надходження забезпечували не більш ніж 30% витрат на імпорт.

За умов війни з арабськими країнами, у процесі становлення своєї суверенності, Ізраїль був у пошуках додаткових ресурсів. Цими ресурсами став випуск так званих «позик незалежності», тобто держоблігацій, які розміщувалися в інших країнах. Також стала значущою і міжнародна допомога – кредити та гранти США. Варто зазначити, що Ізраїль став єдиною країною, що дозволила США розміщувати свої облігації задля повоєнного відновлення. Згодом значно допомогли і репарації від Німеччини (112 млрд доларів), які складали близько 55% додаткових надходжень до бюджету у 1952–1965 рр.

Після війн Ізраїль здійснював ряд реформ в бюджетній системі, спрямованих на відновлення економіки, стабілізацію фінансової ситуації та забезпечення фінансової стійкості. Основні реформи включали такі заходи:

1. Оптимізація витрат на оборону: війни мають значний вплив на бюджетну систему Ізраїлю, оскільки значні ресурси йдуть на військові витрати. Після війн Ізраїль проводив реформи, спрямовані на оптимізацію військового бюджету та раціоналізацію оборонних витрат.
2. Реструктуризація бюджетних програм: зокрема зниження видатків на неперіоритетні напрямки та перерозподіл бюджетних ресурсів на відновлення економіки, розвиток інфраструктури та соціальні програми.
3. Залучення інвестицій: Ізраїль активно залучав інвестиції з метою підтримки економіки після війн. Це включало залучення іноземних інвесторів, розвиток внутрішніх ринків капіталу та сприяння розвитку малого та середнього бізнесу.
4. Податкові реформи: Ізраїль провів ряд податкових реформ, спрямованих на забезпечення стійкості бюджету та підтримку економіки. Це включало перегляд податкової бази, зниження податків на певні види діяльності, стимулювання інвестицій та підтримку підприємництва. [38]

Головна подібність Ізраїлю та України полягає в тому, що обидві країни межують з вороже налаштованими сусідами, тому не лише під час воєнних конфліктів, але і у мирному житті необхідними статтями витрат мають бути оборона та військова галузь. Ще дві війни Ізраїлю – Шестиденна війна (1967) та Війна судного дня (1973) – дали важливий стимул для розбудови потужного військово-промислового комплексу країни. Саме галузь ВПК забезпечила мільйони людей роботою, а країну зробила лідером воєнної індустрії через експорт озброєння, що став значним джерелом для наповнення бюджету.

З 1954 по 1964 рр., завдяки проведеним реформам, ВВП Ізраїлю стабільно зростав на рівні 10%, споживання на душу населення підвищилось на 221%, а рівень безробіття знизився практично до нуля. Проте найголовнішим є те, що Ізраїль не лише відновив свою економіку, та у тому числі бюджетну систему, але

і заклав фундамент для довгострокової стратегії розвитку, залучивши інвестиції та створивши свою промисловість.

Грузія. Уряд Грузії прийняв за основу вдосконалення місцевих бюджетів, надавши їм більш ширші права і автономність. Для покращення співпраці місцевих органів самоврядування з урядом були прийняті зміни у бюджетному процесі. Головною задачею уряд вбачав надання більших повноважень місцевим органам самоврядування і виділення додаткових коштів для реалізації державних програм, які потребували місцеві органи влади. Профіцит місцевих бюджетів призвів до сильної економіки держави. [39]

Західна Німеччина. Поразка Німеччини у Другій світовій війні принесла з собою значні втрати. Рівень промисловості зменшився у 7 разів, у порівнянні з довоєнною ситуацією. Було знищено 25% всіх житлових будівель, 20% промислових об'єктів, 40% логістичної інфраструктури. Майже кожен громадянин Німеччини став безробітним. Бюджетна система та економіка в цілому зазнала руйнування через високу інфляцію та держборг.

Для повоєнного відновлення уряд Німеччини звернув увагу на фіскальну політику. Таким чином, Державний та місцеві бюджети були мінімізовані. Лібералізму у сфері валютних обмежень не було, тому їх знімали поступово. Як і у випадку Ізраїлю, було випущено державні облігації, кошти яких стимулювали підтримку підприємств.

Основна маса видатків держбюджету була спрямована на розвиток бізнесу. У рамках податкової реформи високу диференційовану ставку корпоративного податку (близько 65%) замінили на єдину ставку 50%. Було також використано метод прискореної амортизації виробничих приміщень (у перші два роки можна було списати 50% їх вартості). Фізособи, чиї доходи були нижчі за 2400 марок на рік, платили 18% податку, а ось ставку податку на доходи понад 250 тис. марок на рік підняли до 95%. Крім того, було знижено податки на доходи за цінними паперами. [40]

Також важливу роль у реконструкції економіки Західної Німеччини виконало і німецьке «велике будівництво». Вщент знищені будівлі і 12 мільйонів

переселенців зі східної частини Німеччини потребували більше житла, тому була заснована окрема програма стимулів для побудови житлової та комерційної нерухомості, що враховувала як податкові стимули, так і можливості колективного фінансування з державою.

Таким чином, вже у 1962 р., перевершивши довоєнні показники, рівень промислового виробництва в Західній Німеччині підвищився втричі. ФРН зайняло друге місце за обсягом золотовалютних резервів та третє місце після США та Англії за величиною промислового розвитку. У 1950–1966 рр. середньорічні темпи економічного зростання становили близько 9,2%.

Японія. Японія не лише була в списку переможених у Другій світовій війні – вона отримала і значні руйнації. Обсяги промислового виробництва становили 20%, порівнюючи з показниками 1939 р., бо 70% усіх виробничих потужностей були зруйновані. Японія була вимушена відмовитися від всіх захоплених територій, від яких залежало постачання палива, сировини та продовольчих продуктів.

Розглядаючи досвід Японії, варто зазначити, що фундамент економічного дива Японії був закладений самою особливістю культури та способу життя. Саме тому неможливо в повному обсязі повторити досвід Японії. Цій державі вдалося створити мікс ліберальної, планової та самобутньої економіки.

У період з 1945 по 1952 рр. Японія контролювалась владою США, що посприяло прийняттю непопулярних, але важливих ліберальних змін, без яких Японія не змогла б відновитися. На формування успішного та сильного партнера в Азії США змогло виділити понад 3 млрд доларів – у той час більшість країн Європи одержали менш суттєву фінансову допомогу. Тож економічне диво Японії поділяється на два етапи: до 1951 р. демілітаризація та лібералізація під керівництвом США та утворення японської моделі після відходу американців.

У 1949 р. в Японії була проведена податкова реформа: корпоративні податки знизились, а податкове навантаження на населення збільшилось (до цього його практично не було).

1950 був роком вдосконалення бюджетної системи завдяки реформі, яка полягала в значному скороченні виплат компенсації військовим заводам і безплатних субсидій підприємствам, які є збитковими. Населення держави прийняло рішення не відбудовувати зруйновану промисловість, а створювати її з нуля. Тому одним з перших кроків Японії була широкомасштабна приватизація державних підприємств та активів для отримання приватного капіталу, зростання рівня конкуренції на ринку та заохочення до економічного зростання. Це посприяло виникненню нових прибуткових підприємств. Також тут значну роль відіграла особливість японців: населення порівняно мало витратило, а зекономлені гроші вкладали в банки або в акції промислових підприємств – тому вони стрімко розвивалися.

Гіперінфляція після війни була частково пов'язана з величезним дефіцитом бюджету японського уряду та його прямим фінансуванням Банком Японії. Щоб контролювати інфляцію та підготуватися до самозабезпеченої економічної реконструкції, Закон про бюджет 1947 р. заборонив випуск облігацій для фінансування поточного дефіциту — так званих «облігацій фінансування (покриття) дефіциту». Починаючи з бюджету 1949 фінансового року, національний бюджет Японії був збалансований на консолідованій основі (тобто, включаючи спеціальні рахунки). У 1965 р. через брак податкових надходжень уряд був змушений випустити облігації для фінансування дефіциту, ухваливши надзвичайний закон, який дозволив це. Відтоді, щоб заповнити прогалини в кінцевому попиті, дотримуючись Закону про бюджет, японський уряд продовжував випускати облігації під назвою «будівельні облігації» для фінансування розвитку соціального капіталу. [41]

Усього за десять років, у 1956 р., рівень ВВП на душу населення зріс до довоєнного стану. У період відбудови держави середній річний приріст ВВП склав 7,1%. У 1969 р., тобто ще через дванадцять років, Японія зайняла друге місце у світі за обсягом ВВП і рівнем розвитку виробництва, а економіка стала хрестоматійним прикладом ефективної реконструкції після війни.

Проведені заходи для повоєнної відбудови кожної з вищезазначених країн узагальнено у Таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 Заходи та реформи досліджуваних країн щодо післявоєнної відбудови

Країна	Заходи з післявоєнної відбудови
Польща	• Застосування реформи «Шокова терапія» – заборона випуску нової валюти • Скасування податкових пільг для всіх компаній • Ухвалення сприятливих для іноземних інвесторів законів • Надання кредитів для оновлення експорт-орієнтованих компаній
Ізраїль	• Випуск державних облігацій • Оптимізація витрат на оборону та зниження видатків не на пріоритетні напрямки • Залучення іноземних інвестицій • Стимулювання підприємництва шляхом зниження податків • Розвиток ВПК
Грузія	• Проведення реформи децентралізації
Західна Німеччина	• Випуск державних облігацій • Найбільш вагома частка видатків – на розвиток підприємництва • Створення програми «Велике будівництво»
Японія	• Проведення податкової реформи – збільшення податків для населення • Скорочення виплат підприємствам, приватизація та згодом їхня повна перебудова • Вкладання населення в державні промислові підприємства • Випуск держоблігацій лише під час складних економічних ситуацій

Джерело: складено автором на основі [37, 38, 39, 40, 41]

Таким чином, Україна може як запозичити певні елементи з досвіду кожної вищезазначеної країни, адже і Польща, і Ізраїль, і Грузія, і Німеччина, і Японія є прикладами проведення успішної відновлювальної політики після війни, так і сформулювати свої нововведення для вдосконалення бюджетної системи.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ТА НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ В ПРОЦЕСІ ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ

3.1. Заходи вдосконалення бюджетної системи України

Бюджетна система країни вважається головним індикатором, через який можна охарактеризувати стан держави, адже від того наскільки правильно побудовано бюджетну систему та яким чином вона функціонує, залежить ефективна діяльність всієї національної економіки країни. Саме тому важливо знаходити шляхи ефективної реалізації бюджетної системи та впроваджувати реформи задля її покращення.

З часів Другої світової війни жодна держава Європи не отримувала такого обсягу руйнувань, як Україна, що не могло не вплинути негативно на діяльність бюджетної системи. Її функціонування та пріоритети докорінно змінились з початку повномасштабного вторгнення, і для того, щоб повернути вектор розвитку на довгострокову і результативну бюджетну стратегію, важливо вже зараз почати розбудовувати план по відновленню економіки України через впровадження інноваційних заходів, націлених на вдосконалення бюджетної сфери. Зокрема, головними проблемами зараз є: відсутність балансу між доходами та витратами Держбюджету, стрімке зниження обсягів надходжень через руйнування та зменшення ресурсної бази та складність в залученні грошових ресурсів, зростання величини державного боргу. Можливі напрями для вдосконалення бюджетної системи висвітлені на Рисунку 3.1.

За рік війни було створено безліч ініціатив щодо визначення можливих напрямів розвитку України під час та після війни. Як відомо, відбудова країни не є можливою без збільшення обсягу надходжень до Державного бюджету та визначення стабільних категорій, що приносять грошові ресурси. Так, спілка українських підприємців (СУП) представила програму розвитку

Рис. 3.1 – Напрями для вдосконалення бюджетної системи України

Джерело: складено автором

економіки «Десять по десять», яка передбачає зростання ВВП від 10% на рік. Для досягнення цього показника Україні необхідно створити найкращі умови для ведення бізнесу в Європі. Одним зі способів досягнення таких результатів по зростанню вбачається створення нових промислових потужностей, які повністю орієнтовані на експорт. [42]

На нашу думку, такий шлях є найоптимальнішим, адже це матиме позитивний вплив на обсяги надходжень до Держбюджету від експорту та дозволить зменшити податкове навантаження на малий та середній бізнес (МСБ), надаючи їм таким чином ще більше можливостей для зростання та відповідно більшого стимулу для початку ведення бізнесу. Після закінчення війни ми вбачаємо розвиток саме військово-промислового комплексу, як одного з основних напрямів діяльності держави не лише для експорту, але і для власного використання. Вже зараз спостерігається збільшення світового попиту на озброєння на тлі нападу рф на Україну, який буде залишатися на високому рівні і наступне десятиліття через нестабільну ситуацію у світі, спричиненою рф, Сирією, Китаєм у контексті Тайваню, Ізраїлем і Палестиною та іншими державами.

Додаючи до вищезазначеного, німецька компанія Райнметаль, що спеціалізується на зброєбудівній промисловості, знаходиться на шляху до того, щоб у майбутньому мати можливість виробляти танки, засоби протиповітряної оборони та боєприпаси в Україні, що надасть можливість державі у середньостроковій і довгостроковій перспективі бути здатною захищати кордони. [43] Також одразу після завершення війни Україна зможе створити свої концерни на базі такого виробництва та розроблювати свої варіанти зброї за допомогою іноземних технологій, що значно зекономить ресурси на початку. Таким чином, можна поступово входити у сферу ВПК, інвестуючи кошти, спрямовані на фінансування бойових дій зараз, у розбудову оборонної сфери після війни, що забезпечить стабільно великі розміри надходжень від експорту цієї продукції.

Власне бачення економічного відновлення України, у тому числі і бюджетної системи, представили держави-учасниці Ukraine Recovery Conference, що проходила минулого року в Лугано, Швейцарія. Одним з напрямів вдосконалення бюджетної сфери є підвищення ефективності державних фінансів, зокрема через збільшення результативності податкової сфери, зниження державних витрат та зменшення ризику суверенного боргу. [44] На нашу думку, виконання таких цілей є можливим через звільнення інвесторів, що вкладають кошти у виробництва, від деяких податків, наприклад від податку на нерухомість та податку на землю, на певний період часу, що допоможе акумулювати більше коштів на підприємстві та на його діяльності. Так, компанія «Nestle» інвестує 40 млн франків у відкриття нового виробничого комплексу на Волині, що сприятиме розвитку регіону та відповідно збільшенню кількості надходжень до бюджету від збуту нової продукції. [45] Завдяки зменшенню податкового навантаження на період перших 3 років діяльності виробництв, компанії зможуть швидше окупити свої інвестиції, що сприятиме підвищенню довіри іноземних інвесторів до вкладання коштів в бізнес в Україні. Варто згадати успішний приклад Польщі: держава поділяється на інвестиційно-привабливі зони, діяльність на частині яких передбачає нарахування пільг. Тобто

інвестиції від 40% до 70% у підприємства у східній частині Польщі повертаються у вигляді податкових пільг протягом певного періоду часу. У той час, виробництва, які розташовані на західних землях, таких пільг не мають. Таке рішення підвищило довіру інвесторів, а також пожвавило економічно слабкіші регіони. Ми вважаємо, що після завершення війни буде доцільним застосувати це нововведення в Україні, завдяки якому східні регіони швидше повернуться до економічно-активного життя та приносятимуть надходження і до місцевого, і до Державного бюджету.

Повноцінний розвиток бюджетної системи буде постійно відтягуватись, якщо величина зовнішнього державного боргу буде зavelика. Станом на кінець березня 2023 р., обсяг зовнішнього державного боргу становив 2 870 млрд грн., і надалі він буде лише зростати. [46] На нашу думку, одним з основних шляхів погашення заборгованості буде виплата репарацій РФ від нанесених руйнувань або ж привласнення їхніх активів, що були заморожені міжнародними організаціями.

Щодо внутрішнього державного боргу, то він виріс значним чином у 2022 р., у порівнянні з 2021 р. Зокрема, з 24 лютого 2022 р. обсяг внутрішнього боргу в гривні зростає на 1-2% на місяць. Так, величина такого боргу станом на кінець березня 2023 р. становила 1,514 млрд. [46] Така динаміка пояснюється великими витратами на війну та недостатнім фінансуванням партнерами галузі оборони та безпеки, та рішенням Мінфіну випускати ОВДП. У 2023 р. знову активізувався ринок внутрішніх запозичень, значною мірою через дозвіл покриття обов'язкових резервів бенчмарками – ОВДП. На них припало 87% обсягів розміщених гривневих цінних паперів. Загалом 1 квартал 2023 р. був дуже вдалим для Мінфіну, який залучив великий обсяг коштів на внутрішньому ринку. ОВДП вважається ефективним фінансовим інструментом для залучення додаткових коштів для реалізації різних програм, проте варто зауважити, що їхній неконтрольований випуск може призвести до зростання внутрішнього державного боргу, збільшуючи навантаження на бюджет та тим самим перешкоджаючи розвитку ефективної бюджетної системи. Ми вважаємо, що

регламентований і обмежений випуск ОВДП, у тому числі військових облігацій, є доцільним рішенням під час війни, але після її закінчення варто буде призупинити випуск будь-яких державних облігацій на певний період часу та виплачувати вже надані раніше зобов'язання.

Також, на нашу думку, результативним способом для залучення великої кількості фінансових ресурсів є створення спеціальної статті витрат, націленої на фінансування війни зараз, а також на відбудову після неї. У такий спосіб значно зменшується тиск на бюджет країни, у той самий час не збільшуючи зовнішній та внутрішній державний борг та не скорочуючи видаткову частину бюджету на важливі напрями. Так, фандрейзингова платформа «United24» залучила понад 237 млн грн. з більш, ніж 100 держав. З даної ініціативи фінансуються Міністерство оборони та Міністерство інфраструктури. [47] Також окремим напрямком пожертвувань на платформі є відбудова України, кошти від якого можуть бути окремою категорією надходжень до Держбюджету на рівні з іншими, проте чітко спрямованими на відновлення постраждалих від бойових дій сфер.

Видаткова частина бюджету, як і дохідна частина, теж вважається важливим елементом у забезпеченні сталого розвитку бюджетної системи. Програмно-цільовий метод є значущим інструментом для результативного розподілу коштів з бюджету, адже використовується для досягнення результатів із використанням показників ефективності на всіх етапах бюджетного процесу. Цей метод так і не був впроваджений повністю до війни, і зараз також не є пріоритетним завданням для уряду. Проте наразі вбачаємо за доцільне використання цього підходу у першу чергу для відбудови або ж створення логістичних об'єктів чи навіть вузлів для якнайшвидшого відновлення торгівельних шляхів, а вже після війни цей налагоджений процес можна буде відтворити і на інші сфери. Збільшення видатків на транспортне сполучення сприятиме підвищенню обсягів українського експорту, що значно підтримає економіку в даний час. Так, порт Ізмаїл є наразі чи не єдиним основним морським пунктом, що обробляє суттєву частку експортної продукції. Його використання

відновило судноплавство в гирлі Бистре, коли Чорне море є заблокованим через загрозу обстрілів, тим самим розвантажуючи залізницю на західних напрямках. Виділення коштів на транспортну логістику із застосуванням програмно-цільового методу могло б посприяти ще більшому розміру надходжень від експортної діяльності.

Розглядаючи додаткові напрямки вдосконалення бюджетної системи, варто буде продовжити реформу децентралізації, оскільки це дозволить містам та селам мати більші права та функції з управління місцевими фінансовими ресурсами, що збільшить їх дохідну базу. Також це сприятиме розвитку окремих регіонів, адже місцева влада буде мати право не лише розпоряджатися коштами, але і створювати умови для залучення іноземних інвестицій для розбудови свого регіону. Таким чином, буде утворено конкуренцію серед громад за залучені ресурси, та відповідно, за результативне їхнє застосування.

Ще одним важливим шляхом реалізації успішної бюджетної політики є впровадження діджиталізації для забезпечення прозорості всіх рішень чи дій у бюджетній системі. Цифровізація може бути найефективнішим інструментом у бюджетному контролі, сприяючи вчасному ухваленні рішень державною і місцевою владою та забезпечуючи доступ громади до актуальної інформації, пов'язаною, наприклад, з бюджетними статтями витрат та бюджетним процесом загалом. На нашу думку, в довгостроковій перспективі можна додати можливість слідкувати в додатку «Дія» за обсягом витрат чи надходжень до бюджетів або ж етапами прийняття бюджету, адже так ця інформація стане доступнішою для широкого кола населення.

Також після війни уряду варто звернути увагу на відновлення процесу середньострокового бюджетного планування, адже він є запорукою для стабільного розвитку бюджетної системи завдяки визначенню пріоритетних завдань та обсягів необхідних коштів для їхнього виконання. Чітке розуміння напрямку розвитку бюджетної системи запобіжить нецільовому використанню коштів та виконанню непріоритетних програм.

Проте найголовнішим завданням, яке потрібно вирішити якнайшвидше, є розбудова довгострокової стратегії розвитку економіки, яка повинна визначити, яку економічну модель уряд збирається будувати, які ресурси для цього потрібні і які реформи необхідно провести, у тому числі і бюджетні. На її основі варто сформувати і бюджетну стратегію, яка дозволить збалансувати доходи і видатки бюджету на декілька років з обов'язковою прив'язкою до запланованих реформ. Така стратегія повинна містити перелік реформ, їх пріоритетність, вартість розробки і реалізації та терміни впровадження.

3.2. Вплив бюджетної політики на економічне відновлення України

Бюджетна політика визначає можливість кількісного та якісного впливу системи бюджетного регулювання на економічну сферу. Кількісний ефект відображає обсяг та пропорції бюджетних коштів, які мобілізуються та перерозподіляються. Можливості для розширення виробництва залежать від обсягу та об'єкту вилучення коштів у розпорядження держави, а також обсягу та структури бюджетних видатків. Якісний вплив полягає в можливості впливу на вид і структуру доходів і витрат бюджету в інтересах суб'єктів господарювання та домогосподарств. Це може сприяти трансформації надходжень та витрат бюджету в стимули для розвитку економіки, зменшення ризиків та оновлення інфраструктури.

Цілеспрямоване бюджетне регулювання може сприяти прискоренню або уповільненню соціально-економічних процесів та досягненню визначених стратегічних цілей і завдань. У разі від'ємного ВВП можна застосовувати стимулюючу бюджетну політику, знижуючи рівень податкового навантаження та збільшуючи державні витрати. У разі позитивного розриву можна застосовувати стримуючу бюджетну політику, збільшуючи рівень податкового навантаження та скорочуючи державні витрати.

Таким чином, ефективна бюджетна політика має не лише збалансовувати рівень надходжень та видатків Державного бюджету, але і визначати важливі

пріоритетні статті витрат, які в перспективі зможуть підвищити рівень економічної діяльності.

Як відомо, серед показників, які характеризують стан економіки держави є: ВВП, номінальна заробітна плата, експорт та імпорт, частка державного боргу, інфляція та рівень інвестицій.

Відповідно до вищезазначених фактів, необхідно провести дослідження, яке підтвердило б важливість проведення правильної бюджетної політики для успішного функціонування держави. Отже, для визначення оцінки впливу на економічне зростання країни, представленого рівнем реального ВВП, було обрано такі складові бюджетної системи, як: рівень держборгу, видатки на оборону, на соціальний захист і забезпечення та на економічну діяльність. Для дослідження використано метод багатофакторної регресії в статистичному пакеті Eviews 8.

Об'єктом дослідження виступив рівень реального ВВП в Україні, адже він точніше відображає стан економіки, на відміну від номінального ВВП та інших факторів. На Рисунку 3.2 представлена динаміка реального ВВП України за період останнього десятиліття – 2012-2022 рр.

Динаміка реального ВВП, млрд грн

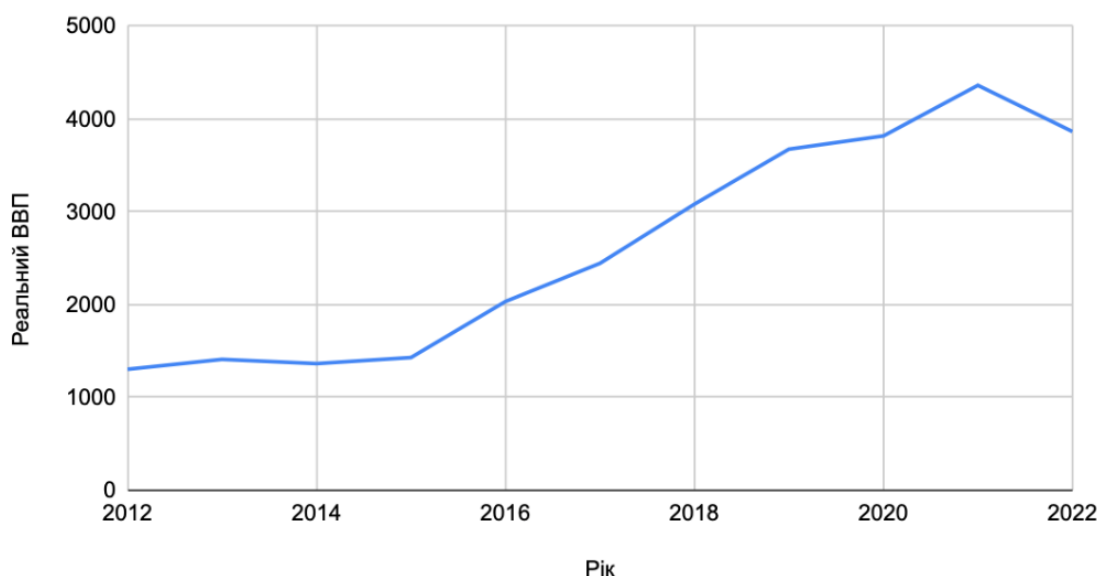

Рис. 3.2 – Динаміка реального ВВП України за 2012-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [48]

Метою даного дослідження є визначення впливу рівня держборгу, обсягу видатків на оборону, на соціальний захист і забезпечення та на економічну діяльність на реальний ВВП, і відповідно, на економічне зростання. Основною гіпотезою, яку треба протестувати, вважаємо, що реальний ВВП зростає за умови зменшення рівня держборгу і видатків на соціальне забезпечення, підвищення обсягу видатків на оборону і економічну діяльність.

Було виведене оптимальне регресійне рівняння:

$$GDP = \beta_0 + \beta_1(SOC) + \beta_2(ECO) + u, (3.1)$$

де β_0 – константа;

β_1, β_2 – параметри регресії;

u – випадкова складова, похибка регресії;

GDP – реальний ВВП, виражений у грошових одиницях (мільйони гривень);

SOC – стаття витрат Державного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення (млн грн);

ECO – стаття витрат Державного бюджету на економічну діяльність (млн грн).

В Eviews 8 застосовуємо метод найменших квадратів та визначаємо показники, представлені на Рисунку 3.3. Обираємо рівень довіри 92%. Згідно з p -value значення SOC (видатки на соціальне забезпечення) та ECO (видатки на економічну діяльність) є значущими, адже є меншими за критичний рівень 0,08. Натомість DEBT (борг) та DEF (видатки на оборону) є більшими за цей рівень, тому варто забрати ці змінні з моделі через незначущість коефіцієнтів.

Досліджуючи кореляцію між незалежними змінними, була помічена автокореляція між SOC та DEBT, тобто висока кореляція – 0.94. Це зображено на Рисунку 3.4.

Відповідно, буде доцільно обрати лише одну з цих змінних для моделі, тому забираємо DEBT. Також забираємо і DEF, адже згідно з p -value, цей показник не є значущим.

Dependent Variable: GDP Method: Least Squares Date: 04/23/23 Time: 22:07 Sample: 2012 2022 Included observations: 11				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
SOC	21.32901	8.491743	2.511735	0.0458
ECO	13.99876	3.532157	3.963233	0.0074
DEBT	-0.414090	0.539327	-0.767790	0.4717
DEF	-0.171819	0.694842	-0.247278	0.8129
C	-67056.00	379980.4	-0.176472	0.8657
R-squared	0.935928	Mean dependent var		2617914.
Adjusted R-squared	0.893213	S.D. dependent var		1179634.
S.E. of regression	385483.7	Akaike info criterion		28.86534
Sum squared resid	8.92E+11	Schwarz criterion		29.04620
Log likelihood	-153.7594	Hannan-Quinn criter.		28.75133
F-statistic	21.91113	Durbin-Watson stat		2.574585
Prob(F-statistic)	0.001002			

Рис. 3.3 – Загальні показники регресійного рівняння, отримані методом найменших квадратів

	SOC	ECO	DEBT	DEF
SOC	1.000000	0.493346	0.948902	0.726986
ECO	0.493346	1.000000	0.598463	0.225560
DEBT	0.948902	0.598463	1.000000	0.777585
DEF	0.726986	0.225560	0.777585	1.000000

Рис. 3.4 – Кореляційна матриця для незалежних змінних

Таким чином, результати оновленого регресійного рівняння зображені на Рисунку 3.5.

Згідно з цим рисунком, залишається залежна змінна та 2 незалежних змінних. Показники p-value вважаються значимими, адже є меншими за 0,08, а коефіцієнт детермінації має рівень 92%. Проаналізувавши значення за F-статистикою Фішера, значення Prob(F-statistic) також є меншим за 0,08, що вказує на те, що модель є якісною, а показники значущими. Відповідно до тесту Дарбіна-Ватсона, визначений критерій (2,171) вписується в довірчий інтервал, а отже, автокореляція першого порядку є відсутньою.

Dependent Variable: GDP Method: Least Squares Date: 04/23/23 Time: 22:12 Sample: 2012 2022 Included observations: 11				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
SOC	12.99407	2.746090	4.731845	0.0015
ECO	12.81330	2.554036	5.016882	0.0010
C	154201.2	299717.2	0.514489	0.6208
R-squared	0.921427	Mean dependent var		2617914.
Adjusted R-squared	0.901784	S.D. dependent var		1179634.
S.E. of regression	369689.9	Akaike info criterion		28.70572
Sum squared resid	1.09E+12	Schwarz criterion		28.81423
Log likelihood	-154.8814	Hannan-Quinn criter.		28.63731
F-statistic	46.90836	Durbin-Watson stat		2.171472
Prob(F-statistic)	0.000038			

Рис. 3.5 – Загальні показники оновленого регресійного рівняння, отримані методом найменших квадратів

Використовуючи LM тест, результат якого представлений на Рисунку 3.6, можна проаналізувати автокореляцію вищих порядків та здійснити більш глибокий аналіз. Значення $\text{Prob. } F(4,4) = 0,031$ та $\text{Prob. Chi-Square}(4) = 0,043$, що є меншим за критичний рівень. Обравши 4 лагових змінних, бачимо, що $\text{RESID}(-1;-2;-3)$ є більшими за критичний рівень, але $\text{RESID}(-4)$ – меншим, що доводить присутність автокореляції вищого четвертого порядку.

Отримана автокореляція вищого порядку, а саме четвертого лагу, вказує на недостатню пояснювальну здатність моделі, а також на недосконале уявлення факторів впливу на рівень реального ВВП. Для виправлення цієї проблеми варто встановити лагові змінні залежної та незалежних змінних: $\text{GDP}(-1)$, $\text{SOC}(-2)$, $\text{ECO}(-2)$. Таким чином, проблема автокореляції вирішена, що зображено на Рисунку 3.7, адже тепер всі змінні більші за 0,08.

Проведемо тест на гетероскедастичність. Як зображено на Рисунку 3.8, показники $\text{Prob } F(5,3)$, $\text{Prob Chi-Square}(5)$, $\text{Prob Chi-Square}(5)$ є більшими за 0,08, тому позбавлятися від проблеми гетероскедастичності не потрібно.

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:				
F-statistic	8.486504	Prob. F(4,4)	0.0310	
Obs*R-squared	9.840458	Prob. Chi-Square(4)	0.0432	
Test Equation:				
Dependent Variable: RESID				
Method: Least Squares				
Date: 04/23/23 Time: 22:26				
Sample: 2012 2022				
Included observations: 11				
Presample missing value lagged residuals set to zero.				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
SOC	-12.33265	8.521851	-1.447180	0.2214
ECO	19.35649	15.17138	1.275856	0.2711
C	-141718.4	184061.0	-0.769953	0.4843
RESID(-1)	-1.756372	1.110031	-1.582273	0.1888
RESID(-2)	-3.200678	1.876726	-1.705458	0.1633
RESID(-3)	0.596152	0.293570	2.030699	0.1121
RESID(-4)	-3.725276	1.012965	-3.677596	0.0212
R-squared	0.894587	Mean dependent var	4.00E-10	
Adjusted R-squared	0.736468	S.D. dependent var	330660.7	
S.E. of regression	169746.0	Akaike info criterion	27.18312	
Sum squared resid	1.15E+11	Schwarz criterion	27.43633	
Log likelihood	-142.5072	Hannan-Quinn criter.	27.02351	
F-statistic	5.657669	Durbin-Watson stat	2.121131	
Prob(F-statistic)	0.057671			

Рис. 3.6 – Повторна перевірка на автокореляцію вищих порядків з використанням LM тесту після введення лагових змінних

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
SOC(-2)	-2.800703	1.455015	-1.924863	0.1941
ECO(-2)	0.063345	3.255291	0.019459	0.9862
C	74766.95	144556.9	0.517215	0.6565
RESID(-1)	-1.270341	0.625449	-2.031088	0.1793
RESID(-2)	-2.242742	1.167149	-1.921556	0.1946
RESID(-3)	-2.387136	1.459903	-1.635133	0.2436
RESID(-4)	-1.256101	2.111630	-0.594849	0.6123

Рис. 3.7 – Повторна перевірка на автокореляцію вищих порядків з використанням LM тесту після введення нових лагових змінних

Heteroskedasticity Test: White			
F-statistic	3.126743	Prob. F(5,3)	0.1885
Obs*R-squared	7.551014	Prob. Chi-Square(5)	0.1828
Scaled explained SS	4.747477	Prob. Chi-Square(5)	0.4475

Рис. 3.8 – Тест на гетероскедастичність

Після тесту на гетероскедастичність, необхідно провести перевірку на нормальність розподілу залишків. Результат висвітлений на Рисунку 3.9.

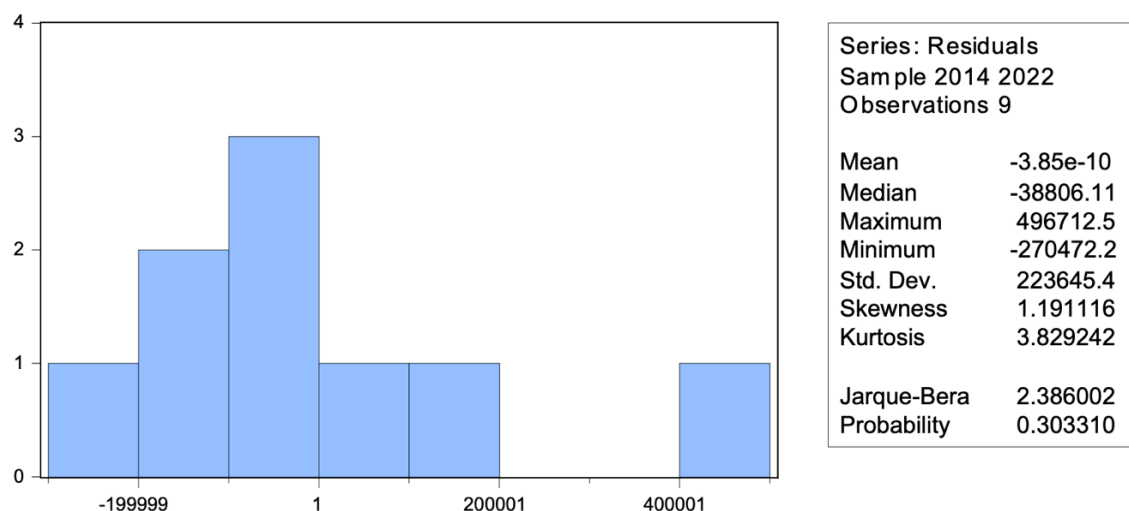

Рис. 3.9 – Перевірка нормальності розподілу

За допомогою тесту Жарга-Бера визначаємо значення probability, яке дорівнює 0,303, що є більшим за 0,08, що доводить правильність даної перевірки нормальності розподілу.

Dependent Variable: GDP(-1)					
Method: Least Squares					
Date: 05/18/23 Time: 00:10					
Sample (adjusted): 2014 2022					
Included observations: 9 after adjustments					
	Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
	SOC(-2)	20.54625	2.649272	7.755435	0.0002
	ECO(-2)	10.86229	2.514308	4.320189	0.0050
	C	-146826.0	249241.4	-0.589092	0.5773
	R-squared	0.962363	Mean dependent var		2625246.
	Adjusted R-squared	0.949817	S.D. dependent var		1152796.
	S.E. of regression	258243.4	Akaike info criterion		28.02239
	Sum squared resid	4.00E+11	Schwarz criterion		28.08814
	Log likelihood	-123.1008	Hannan-Quinn criter.		27.88052
	F-statistic	76.70877	Durbin-Watson stat		2.143639
	Prob(F-statistic)	0.000053			

Рис. 3.10 – Загальні показники оновленого регресійного рівняння, отримані методом найменших квадратів

Таким чином, рівняння регресії має наступний вигляд:

$$GDP(-1) = -146826 + 20,546(SOC(-2)) + 10,862(ECO(-2)) \quad (3.2)$$

Отже, зважаючи на результати моделювання, можна зробити висновок, що при збільшенні обсягів державних видатків на економічну діяльність на 1 млн грн, рівень реального ВВП зростає на 10,8 млн грн, тому гіпотеза, що реальний ВВП зростає за умови підвищення обсягу видатків на економічну діяльність, підтвердилася. Проте при збільшенні обсягів державних видатків на соціальне забезпечення на 1 млн грн, рівень реального ВВП також зростає – на 20,5 млн грн, тому гіпотеза, що реальний ВВП зменшується за умови збільшення видатків на соціальне забезпечення, не справдилася. Гіпотези про вплив видатків на оборону та рівня держборгу на реальний ВВП не можуть бути прийнятими, адже в процесі дослідження ці змінні виявилися не значущими, тому були вилучені з моделі.

Під час перевірки класичних припущень виявлено проблему автокореляції вищого порядку, яка була вирішена шляхом введення лагових змінних. Як результат, всі класичні припущення були виконані, тому модель може вважатися якісною та адекватною.

Зважаючи на результати дослідження, можна сказати, що ефективна бюджетна політика є важливим інструментом забезпечення макроекономічної стабільності та прискорення економічного зростання. Основою вираженої бюджетної політики є бюджетне прогнозування, яке визначає перспективи формування та, відповідно, використання фінансових ресурсів бюджетів різних рівнів. Тому варто приділяти велику увагу реформам у бюджетній системі, а також видатковій частині бюджету, адже від цього залежить економічне зростання та розвиток держави.

Можливими напрямками вдосконалення видаткової частини бюджетної політики можуть бути: посилення інвестиційно-інноваційної складової бюджету, яка передбачає вдосконалення інституційного середовища для інноваційного розвитку бюджетів різних рівнів, підвищення видатків на розвиток промисловості, будівництва та виробництва, підвищення рівня розвитку

соціальної інфраструктури суспільства для залучення додаткових ресурсів для наукових досліджень, удосконалення інституційного забезпечення науково-технологічного та інноваційного розвитку територій, підвищення рівня заробітних плат та обсягів соціальних виплат населенню.

3.3. Стратегічні напрями бюджетної політики у воєнний та післявоєнний період

Бюджетна стратегія є значущим інструментом соціально-економічного розвитку держави, оскільки має вплив на економічні процеси, забезпечення фінансування розвитку економіки та пріоритетних галузей, прискорення виробництва відповідно до рівня розвитку суспільства, а також забезпечення сталого зростання держави. Саме тому процес побудови та реалізації ефективної бюджетної стратегії, тобто тривалого курсу бюджетної політики, є дуже важливим завданням.

Наразі складно прогнозувати не лише період закінчення війни, але і стан економіки після її завершення, а також можливі наслідки для бюджетної системи, тому уряд зосередився на плануванні реформ на коротко- або середньостроковий період.

Для того, щоб забезпечити стабільність української держави під час війни, необхідні регулярні надходження коштів на бюджетні потреби в розмірі 3-4 млрд доларів на місяць. Також, ймовірно, потрібно додатково виділити 1-2 млрд доларів на місяць для фінансування нагальних капітальних витрат у 2023 р. Це пояснюється декількома причинами:

- Затримки надходження фінансової допомоги викликають інфляцію: хоча очевидно, що ні з видатковою, ні з доходною частинами бюджету мало що можна зробити, кожна затримка траншу бюджетної підтримки вимагає від Національного банку України (НБУ) друкувати надмірні суми для фінансування першочергових державних потреб. Це підвищує ризики інфляції та девальвації валюти та значно послаблює економічну стійкість. З початку війни в

лютому 2022 р. НБУ був найбільшим платником до бюджету, набагато випереджаючи США чи ЄС. Це може підірвати залишки української економіки та значно ускладнить перемогу у війні та післявоєнне відновлення. [49]

- Економічну стабільність можна легко зруйнувати – саме тому її необхідно підтримувати. Українські підприємства та населення з кожною зруйнованою та не реконструйованою будівлею чи об'єктом виробництва електроенергії втрачають мотивацію і здатність виконувати свої завдання.
- Відкладення термінового ремонту після пошкоджень будівель може призвести до збільшення вартості їх подальшої реконструкції: у разі, якщо невідкладні роботи не будуть проведені, житлові, державні та комерційні будівлі можуть потребувати значно більших витрат на відновлення, або залишитися в руїнах без можливості їх подальшого відновлення.
- Потрібна підтримка для місцевого бізнесу: надання можливості для капітальних видатків у бюджеті, який досі було скорочено практично до нуля, створило б фіскальний стимул, який є ще важливішим, оскільки місцеве споживання та експорт були сильно обмежені російською агресією. Це не тільки дозволить зберегти більше робочих місць (і таким чином захистить податкові надходження), але й збереже бізнес як «діючі підприємства» та людський капітал, який буде життєво важливим для будь-яких зусиль післявоєнного відновлення. [50]

Відповідно до цих причин, найголовнішою умовою для відбудови бюджетної системи України є терміновість впровадження всіх нововведень та їхньої поступової, ефективної реалізації, адже це значним чином може посприяти наповненню або ж збереженню дохідної частини Державного бюджету. Загалом, всі зусилля з економічної реконструкції та стійкості слід починати вже зараз, а не чекати закінчення російської агресії, і неухильно

збільшувати, оскільки припинення бойових дій розширює можливості, якими можна скористатися повністю, якщо бути готовими. Це доводить і визначені урядом принципи загального плану відновлення України, що ґрунтується на негайному початку та поступовому розвитку. [51]

На нашу думку, визначення можливих шляхів для розвитку України у воєнний та післявоєнний періоди може бути сформоване завдяки бюджетній стратегії, що визначатиме пріоритетні цілі та завдання влади на визначений період. Вона включатиме планування видатків бюджету, що базується на реальному прогнозі доходів бюджету та оптимальному розмірі дефіциту бюджету, враховуючи стан державного боргу. Також критерії розподілу коштів між різними галузями чи програмами мають бути включені для забезпечення чіткого напрямку розвитку держави. Після війни буде актуальною тема соціальної справедливості, тому бюджетна стратегія має забезпечити розвиток і цього напрямку. Буде необхідним включити аналіз ризиків, які можуть впливати на виконання Державного бюджету, та заходи з їх зменшення. До таких ризиків варто віднести і вірогідність повторного вторгнення протягом наступних років.

Проте найголовнішим питанням залишається фінансування майбутніх нововведень або ж вже існуючих, але зупинених реформ. На час воєнного періоду через значні витрати на оборону, що спричинює дуже обмежений бюджетний ресурс на інші статті витрат, влада запровадила особливі правила проведення видатків. В березні 2022 р. була ухвалена жорстка пріоритетність здійснення видатків під час війни як з державного, так і з місцевих бюджетів. Тобто під час війни непраіоритетні категорії видатків не будуть фінансуватися, навіть якщо бюджет отримує заплановані надходження, що забезпечує ліквідність єдиного казначейського рахунку. У 2022 р. видатки на національну безпеку і оборону, а також на здійснення заходів правового режиму воєнного стану мали високий пріоритет, тоді як витрати на оплату праці бюджетників, обслуговування боргу, соціальні виплати, комунальні послуги та енергоносії були на другому місці.

Через обмеженість видаткової частини бюджету, спричиненої недостатнім обсягом надходжень, може виникнути складність у проведенні реформ і зараз, і після завершення війни. Саме тому розбудову бюджетної стратегії варто почати з визначення категорій надходжень до бюджету. Ми вважаємо, що під час війни не слід впроваджувати систему оподаткування «10-10-10», яка передбачає зниження ставок податків на доходи фізичних осіб (ПДФО), податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість (ПДВ) до 10%, тим самим значно скорочуючи величину доходів від найбільшої статті надходжень. Незважаючи на очікування реформаторів зменшити відсоток тіньової економіки та зупинити шахрайські схеми несплати податків, може виникнути протилежна ситуація, коли підприємства продовжать діяти по самостійно визначеним принципам, продовжуючи шукати різні схеми, що тільки погіршить загальну ситуацію через суттєве зменшення надходжень до бюджетів. Також вбачаємо за потрібне відмовитись від спрощеної системи оподаткування, впровадженої в квітні 2022 р., адже найбільші переваги від такої реформи отримують великі корпорації, а не МСБ, як очікувалось на початку. На нашу думку, до закінчення війни не варто суттєво зменшувати податкові надходження, адже держава має залучати кошти не лише від іноземних джерел, але і від власних, щоб покрити всі витрати на ведення війни.

Проте під час війни буде доцільно підтримати функціонування МСБ у зв'язку з економічною та енергетичною кризами, не зменшуючи рівень податків. Це може бути досягнуто через створення спеціальних програм підтримки для підприємств, що зазнали збитків внаслідок війни. Ці програми можуть включати надання консультацій з питань фінансів, маркетингу та інших сфер, а також допомогу з відновленням бізнесу та переорієнтацією на нові види діяльності. Також банки можуть надавати бізнесам більш широкий доступ до кредитування для підтримки їх діяльності в період війни: можуть бути створені спеціальні програми кредитування зі зниженими відсотковими ставками.

Ми вважаємо, що наразі на значне збільшення надходжень може повпливати реформування митниць. Державна митна служба за підсумками 2022

р. перерахувала до держбюджету близько 318 млрд грн платежів, що становить менше 60% від плану. І раніше у Верховній Раді ДМС назвали найслабшим серед усіх фінансових органів. Крім системних проблем служби позначається також плінність кадрів: лише за час каденції Зеленського там змінилося шість керівників. [52] Оновлення керівного складу Державної митної служби, перевірки окремих членів команди та встановлення чіткого контролю над діяльністю всіх митниць України дозволить виконувати фінансові плани більш якісно. Також варто розробити проект по забезпеченню гарантій безпеки або зменшення ризиків для вкладників чи інвесторів у державний сектор економіки, адже прибутковість державних компаній, як правило, нижча, ніж у приватних через нижчу якість технологій чи обладнання. Для реалізації такого проекту варто почати співпрацю з Багатостороннім агентством з інвестиційних гарантій (MIGA), що вже працювало з країнами, де велися бойові дії. Також буде доцільним перейняти досвід Японії та провести процес приватизації, звільняючи державу від неефективних активів.

До закінчення війни доцільно сфокусуватися на економії надходжень та їхнього ефективного розподілу на пріоритетні категорії витрат, а вже післявоєнне відновлення має включати більш стратегічно важливі елементи. На нашу думку, після завершення війни Україні варто не відновлювати свою економіку, а створювати нову, більш сучасну та інноваційну.

Розглядаючи видаткову складову бюджету, під час війни є доцільним залишити основний фокус на фінансуванні оборони та безпеки держави, скорочуючи витрати на неперіоритетні програми, проте згодом, після збільшення дохідної бази за рахунок вищезазначених реформ, почати поступово збільшувати видатки на розвиток ВПК, а також енергетику, логістику та інфраструктуру, металургію, агропромисловий комплекс. Зруйновані або пошкоджені вищезазначені виробництва чи підприємства не варто відновлювати – їх треба розбудовувати з початку, з використанням найновітніших технологій. Необхідним заходом є і створення нових виробничих циклів шляхом знаходження своєї ніші на ринку. Вищезазначені галузі будуть орієнтовані в

першу чергу на експорт, забезпечуючи великі обсяги надходжень в довгостроковій перспективі. Варто додати до цього переліку і сектор ІТ, який найменше постраждав від наслідків війни, тим самим стабільно наповнюючи дохідну частину бюджету. Його розвиток може стати каталізатором для створення інноваційного ІТ хабу Європи в Україні, що збільшить не лише кількість податкових надходжень від його діяльності, але і залучить іноземні інвестиції. Після війни треба зауважити особливості України щодо високого відсотку підприємства та розробити оновлену програму підтримки для бізнесів, надаючи їм позики зі спеціальними умовами, що слугуватиме імпульсом для розвитку або відкриття нових компаній.

У післявоєнний період буде доцільно перейняти досвід Ізраїлю, який активно залучав іноземні інвестиції через розвиток внутрішніх ринків капіталу та розбудову різноманітних виробництв. Україна має створити інвестиційну політику з чітко виокремленими пріоритетами розвитку та заходами залученням інвестицій для створення нових галузей або оновлення вже існуючих.

Після війни необхідним рішенням вважатиметься виділення коштів на соціальне забезпечення та допомогу біженцям, військовим та їхнім сім'ям. Найголовнішою, на нашу думку, статтею витрат має бути забезпечення психологічної та матеріальної допомоги військовим та переміщеним особам для уникнення травматичних ситуацій у суспільстві, що гальмуватимуть розвиток держави.

Щодо реформування бюджетної системи, то необхідним кроком вважається збільшення видаткової частини на розпочаті раніше реформи: децентралізація, діджиталізація, середньострокове бюджетне планування, програмно-цільовий метод, які зможуть поліпшити якість виконання цілей бюджету. Окремо увагу варто приділити процесу контролінгу за виконанням видаткової частини бюджету, вирішуючи хронічні проблеми уряду щодо недовиконання бюджету та нецільового використання коштів.

Стратегічні напрями бюджетної політики у воєнний та післявоєнний період узагальнені на Рисунку 3.11.

Рис. 3.11 – Стратегічні напрями бюджетної політики у воєнний та післявоєнний період

Джерело: складено автором

Таким чином, наразі важливо зосередити увагу на розробці єдиної бюджетної стратегії для успішного післявоєнного розвитку держави, яка включатиме перелік необхідних заходів бюджетної політики під час та після війни. До завершення війни варто сфокусуватися на максимальному акумулюванні надходжень та чіткому їхньому розподілі на пріоритетні бюджетні програми, зокрема оборону та підтримку МСБ. Проте варто також терміново реформувати Державну митну службу, адже завдяки ній можна отримувати більші доходи. Ще одним важливим кроком є початок співпраці з Багатостороннім агентством з інвестиційних гарантій (MIGA) для усунення можливих ризиків для іноземних інвесторів. Післявоєнне вдосконалення бюджетної системи включатиме збільшення видатків на перспективні галузі та на соціальну сферу, створення інвестиційної політики та продовження важливих довоєнних бюджетних реформ.

ВИСНОВКИ

Визначивши роль бюджетної політики в побудові сильної економіки держави, можемо стверджувати, що ефективна бюджетна політика має значний вплив на стимулювання економічних процесів шляхом спрямування державних фінансових ресурсів на модернізацію економіки та її інноваційне оновлення.

У роботі було досліджено, що бюджетна політика визначає можливості кількісного та якісного впливу системи бюджетного регулювання на економічне середовище. Кількісний ефект характеризується обсягом і пропорціями мобілізованих і перерозподілених бюджетних коштів, а якісний вплив пов'язаний з конкретними можливостями впливу на вид і структуру доходів і витрат бюджету в економічних інтересах суб'єктів господарювання та домогосподарств. Таким чином, за допомогою багатофакторної регресії було визначено, що певні заходи бюджетної політики, такі як: збільшення обсягу державних видатків на економічну діяльність та на соціальний захист та забезпечення, позитивно впливають на економічне зростання країни, що було представлено реальним ВВП.

За останні 15 років Україна пережила багато викликів, які мали вплив на проведення бюджетної політики держави. Найбільшим шоком, до впровадження воєнного стану, вважалася криза 2014-2015 років. Однак поступове зменшення частки публічних видатків у ВВП, початок впровадження середньострокового бюджетування та програмно-цільового методу, утримання бюджетного дефіциту на відносно низькому рівні, ефективна реалізація реформи децентралізації, зменшення квазіфіскальних «чорних дір» – тобто всі посткризові досягнення, були перекреслені пандемією коронавірусу, а згодом і повномасштабною війною. Наразі, до довоєнних проблем реалізації результативної бюджетної політики – відсутності системного бачення майбутнього розвитку економіки та реалізації політики соціальної справедливості, непрозорого та нецільового розподілу коштів – додалась повна або часткова зупинка бюджетних реформ, у зв'язку зі зміною пріоритетів бюджетної політики через повномасштабне вторгнення.

Без надійного економічного тилу досягати військових перемог доволі складно, а забезпечити стійке повоєнне зростання – фактично неможливо. Через свій вплив на економічний ріст, бюджетна система дедалі більше стає однією з пріоритетних фронтів, який визначатиме як подальший перебіг військових дій, так і спроможність України успішно відбудовуватись після їх закінчення.

Проаналізувавши повоєнний досвід відновлення інших держав та взявши до уваги особливості випадку України, а також дослідження, що визначило окремі категорії видатків Державного бюджету та їхній вплив на економічне зростання держави, було запропоновано наступні рекомендації для відновлення держави під час та після війни:

- формування бюджетної стратегії, що дозволить упорядкувати доходи і видатки бюджету на декілька років з обов'язковою прив'язкою до запланованих реформ;
- створення окремої спеціальної статті витрат, або ж продовження розвитку платформи «United24», що включатиме фінансування важливих і стратегічних аспектів відбудови країни після війни;
- контроль випуску державних облігацій під час війни та обмеження їхнього продажу після завершення бойових дій;
- відмова від спрощеної системи оподаткування та від зменшення податкового навантаження на підприємства до закінчення війни, проте формування стимулів для підтримки діяльності бізнесу через створення спеціальних програм підтримки та надання широкого доступу до кредитування;
- оновлення керівного складу Державної митної служби, перевірки окремих членів команди та встановлення чіткого контролю над діяльністю всіх митниць України, що сприятиме повному виконанню фінансових планів;
- розробка проекту по забезпеченню гарантій безпеки або зменшення ризиків для вкладників чи інвесторів у державний сектор економіки через співпрацю з Багатостороннім агентством з інвестиційних

гарантій (MIGA), а також приватизація неефективних державних підприємств;

- фінансування оборони та безпеки держави, скорочення витрат на неперіоритетні програми під час війни, проте згодом, після збільшення дохідної бази, почати поступово збільшувати видатки на розвиток ВПК, а також енергетику, логістику та інфраструктуру, металургію, агропромисловий комплекс та ІТ сектор;
- створення інвестиційної політики з чітко виокремленими пріоритетами розвитку та заходами залученням інвестицій для створення нових галузей або оновлення вже існуючих;
- виділення значних коштів на соціальне забезпечення та допомогу біженцям, військовим та іншим, підвищуючи рівень життя населення;
- повернення до перспективних реформ: бюджетної децентралізації, розбудови середньострокового бюджетування, програмно-цільового методу, доступу громадян до бюджетного процесу, забезпечення прозорості і публічності бюджетного процесу та діджиталізація у бюджетній системі.

Таким чином, до закінчення війни доцільно сфокусуватися на економії надходжень та їхнього ефективного розподілу на пріоритетні категорії витрат, а вже післявоєнне відновлення має включати більш стратегічно важливі елементи. Проте варто терміново почати розроблювати бюджетну стратегію, адже це значним чином може посприяти наповненню або ж збереженню дохідної частини Державного бюджету, що є значущим фактором і для продовження війни, і для відновлення після неї. Загалом, всі зусилля з економічної реконструкції та стійкості слід починати вже зараз, а не чекати закінчення російської агресії, і неухильно збільшувати, оскільки припинення бойових дій розширює можливості, якими можна скористатися повністю, якщо бути готовими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бюджетний кодекс України від 07.10.2010 № 50-51. URL: <https://www.rada.gov.ua>
2. Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України та інших законодавчих актів України: Закон України від 15.03.2022 №2134-IX. URL: <https://rada.gov.ua>
3. Постанова Верховної Ради України «Про Бюджетну декларацію на 2022-2024 роки». № 1652-IX від 15.07.2021 р. URL: <https://rada.gov.ua>
4. Ротар Д. Місце правового інституту бюджетної установи в системі права // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 8. – С. 110-112
5. Полозенко Д. Фінансова система України і бюджетний процес: сутність та шляхи їх удосконалення // Фінанси України. – 2011. – № 11. – С.18-25.
6. Кудряшов В. П. Поняття бюджетної системи та її децентралізації // Фінанси України. – 2011. – № 8. – С.25-32.
7. Шевчук І.Л. Бюджетна система / Шевчук І.Л., Черепанова В.О., Ставерська Т.О. // Харків: Видавець Іванченко І. С., 2015. – 284 с.
8. Василик О.Д. Державні фінанси України: навч.посіб. / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К.:Вищашк., 2004. – 458 с.
9. Пасічник Ю. В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: монографія / Ю. В. Пасічник. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 642 с.
- 10.Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: монографія / Л. В. Лисяк. – К. : ДННУ АФУ, 2009. – 600 с.
- 11.Krisovyi A.I. Modern paradigm of fiscal policy of Ukraine in the conditions of formation of a society of sustainable development / Krisovyi A.I. , Naukova dumka, 2015, Ternopil, Ukraine.
- 12.Tarasyuk M.V. Methodological principles of fiscal policy formation / Tarasyuk M.V. // Sustainable development of economy. – 2012. – Vol. 5. – No. 15. P. 309-313.

13. Дем'янишин В. Бюджетна політика держави: концептуальні засади, ефективність, розвиток стратегії і тактики / В. Дем'янишин // Вісник ТНЕУ. – 2011. – Вип. 2. – С. 7-20.
14. Чужиков В. Антикризисний бюджетний менеджмент в ЄС / В. Чужиков, А. Бояр // Економіка України. – 2012. – № 1. – С. 69-78.
15. Лук'яненко І. Бюджетно-податкова політика України: нові виклики : монографія / І. Лук'яненко, М. Сидорович. – К. : НаУКМА, 2014. – 229 с.
16. Азаров М. Я. Державна фінансова політика та прогнозування доходів бюджету України / М. Я. Азаров та ін. ; за ред. М. Я. Азарова. – К. : НДФІ, 2004. – 712 с.
17. Миськів Г. Бюджетна система : теоретичні та практичні аспекти (у схемах і таблицях) : навчальний посібник. Львів : Растр-7, 2020. – 272 с.
18. Kim, Dong-Hyun, Wu, Yi-Chen, & Linc, Shu-Chin. Heterogeneity in the effects of government size and governance on economic growth // Economic Modelling – 2018. – Vol. 68. – P. 205—216.
19. Keynes, J. M. Izbrannye proizvedeniya [Selected works]: Ekonomika, 1993.
20. Chugunov, I. Y., Pasichnyi, M. D. (2018). Fiscal policy for economic development // Scientific bulletin of Polissia – 2018. – Vol. 1 (13). – No. 1. – P. 54—61.
21. Lysiak, L. V., Kachula, S. V. Biudzhetniyi potentsial zabezpechennia staloho liudskoho rozvytku v Ukraini [Budget potential for sustainable human development in Ukraine] // Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia — Scientific View: Economics and Management – 2016. – No. 1 (14). — P. 22.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2016_1_4
22. Про виконання держбюджету України у 2021 році: дані Міністерства фінансів.
URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/>
23. Бюджетна система: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 624 с.

24. Мінфін: Основні показники Державного бюджету України на 2023 рік
URL: <https://www.minfin.gov.ua>
25. Мінфін: «Держбюджет за перші два місяці виконано з профіцитом у 24 мільярди». URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/2/683090/>
26. Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS- CoV-2, та її наслідками: дані Міністерства фінансів України.
URL: https://www.mof.gov.ua/uk/data_and_analytics-433
27. Станом на кінець вересня не почалося фінансування 25 бюджетних програм на 9,5 мільярдів. Економічна правда [Електронний ресурс]. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/09/29/665665/>
28. Боголіб Т. М. Забезпечення стійкості бюджетної системи України в умовах кризових явищ [Електронний ресурс] / Т. М. Боголіб // Актуальні проблеми економіки. – 2014. URL: <http://eco-science.net/>
29. 2009 рік: Економічні підсумки для України // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій – 2009. URL: http://www.ier.com.ua/files/Regular_products/Economic_Summary/ES_2009_uk_fin.pdf
30. Телетьон А. Три кризи – три реакції: бюджетна політика України після криз останніх десятиліть – 2020. URL: <https://ces.org.ua/crisis-and-fiscal-policy/>
31. Основні напрямки бюджетної політики на 2019-2021 роки // Дослідження ОФЕА – 2018. URL: <https://www.ukraine-learns.org/wp-content/uploads/2019/07/Дослідження-ОФЕА-«Основні-напрями-бюджетної-політики-на-2019–2021-рр.»..pdf>
32. Державний веб портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua>
33. Через війну рівень бідності в Україні зріс вдесятеро: дані Світового банку. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/16/692679/>

34. Показники індексу промислового виробництва: дані Мінфіну. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/industrial/>
35. Державна податкова служба України: «У 2022 році до державного бюджету надійшло 698,7 млрд гривень». URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/644526.html>
36. Вінокуров В. 50% бюджету – на війну. За що житиме Україна у 2023 році? [Електронний ресурс]. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/09/15/691490/>
37. Stanisław Jan Skrzypek. The principles of the budgetary system in Poland // The Polish Review – 1956. – Vol. 1. – No. 1. – P. 30-55. URL: <https://www.jstor.org/stable/25776027>
38. Nachum T. Gross. Israeli Economic Policies, 1948-1951: Problems of Evaluation // The Journal of Economic History – 1990. – Vol. 50. – No. 1. – P. 67-83. URL: <https://www.jstor.org/stable/2123438>
39. Rex L. Facer II, Haoran LU // Budget Change in Georgia counties Examining Patterns and Practices // The American Review of Public Administration – 2004. – P. 67-93.
40. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft / Journal of Institutional and Theoretical Economics, Bd. 135, H. 3., Currency and Economic Reform: West Germany After World War II: A Symposium (September 1979), pp. 374-404. URL: <http://www.piketty.pse.ens.fr/files/capitalisback/CountryData/Germany/Other/Pre1950Series/RefsHistoricalGermanAccounts/StolperRoskamp79.pdf>
41. Shigeru T. Otsubo. Post-war development of the Japanese Economy. [Електронний ресурс]. URL: [https://www.gsid.nagoya-u.ac.jp/sotsubo/Postwar_Development_of_the_Japanese%20Economy\(Otsubo_NagoyaU\).pdf](https://www.gsid.nagoya-u.ac.jp/sotsubo/Postwar_Development_of_the_Japanese%20Economy(Otsubo_NagoyaU).pdf)
42. Прасад А. «Десять по десять». Українські підприємці представили свою програму розвитку економіки. [Електронний ресурс]. URL:

- <https://forbes.ua/news/ukrainski-pidpriemtsi-predstavili-svoyu-programu-rozvitku-ekonomiki-10052023-13564>
43. Handelsblatt. Panzer, Flugabwehr, Munition – Rheinmetall will sein Ukraine-Geschäft hochfahren. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.handelsblatt.com/unternehmen/industrie/ruestungskonzern-panzer-flugabwehr-munition-rheinmetall-will-sein-ukraine-geschaeft-hochfahren/29140752.html>
 44. Ukraine Recovery Conference 2022. [Електронний ресурс]. URL: <https://ua.urc-international.com>
 45. Тарасовський Ю. Nestlé інвестує майже \$40 млн у нове виробництво на Волині. [Електронний ресурс]. URL: <https://forbes.ua/news/nestle-investue-mayzhe-40-mln-u-nove-virobnitstvo-na-volini-12122022-10404>
 46. Показники Державного боргу України: дані Мінфіну. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>
 47. Веб портал платформи «United24». URL: <https://u24.gov.ua>
 48. Показники реального ВВП України: дані Мінфіну. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2022/>
 49. Repko M. Short-term estimation of Ukraine's public finance stance / Repko M., Gaidai Y., Poluschkin G., Kirchner R. // German Economic Team with Centre for economic strategy – 2022. URL: https://www.german-economic-team.com/wp-content/uploads/2022/10/GET_UKR_PP_07_2022.pdf
 50. Vyshlinsky H. Ukrainian economy in war times: business defies the bombs / Vyshlinsky H., Repko M., Gaidai Y., Goriunov D., Samoiliuk M. // German Economic Team with Centre for economic strategy – 2022. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/Ukrainian-Economy-In-War-Times-Business-Defies-The-Bombs.-October-2022.pdf>
 51. Веб портал ініціативи «План відновлення України». [Електронний ресурс]. URL: <https://recovery.gov.ua>
 52. Скільки коштів Митна служба перераховує до держбюджету. [Електронний ресурс].

URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/07/infografika/ekonomika/skilky-koshtiv-myt-na-sluzhba-pereraxovuye-derzhbyudzhetu>